

SAKAIA FESTİVALİ'NDEN ZİLE PANAYIRI'NA: ANADOLU'DA ANTİK ÇAĞ'DAN GÜNÜMÜZE KADAR DEVAM EDEN BİR GELENEK

Murat TEKİN*

ÖZ

Zile; siyasi, dini ve kültürel açıdan Antik Çağ Anadolu tarihine damgasını vurmuş çok önemli olaylara ev sahipliği yapan kadim bir yerleşmedir. Nitekim, Hititler Dönemi'nde Anziliya, Antik Çağ'da Zela, günümüzde ise Zile olarak adlandırılan bu yerleşme, kadim geçmişini halen isminde taşımakta ve yaşatmaktadır. Yerleşmenin dini kimliği, Hititler Dönemi'nde bir "kült merkezi", Antik Çağ'da (Pers, Hellenistik ve Roma dönemlerinde) ise bir "tapınak devleti" olmasından ileri gelmektedir. Bu süreçte söz konusu yerleşme; siyasi, dini ve kültürel bakımdan ilk büyük değişimi, Persler'in Anadolu egemenliğiyle bağlantılı olarak, buranın Persler tarafından ele geçirilmesiyle birlikte yaşamaya başlamıştır. Bu durum Strabon'dan öğrendiğimize göre, Zela'da Persler'in bir hileyle Sakalar'ı yenmesiyle ilgilidir. Persler bu zaferi, tanrıçaları Anāhitā/Anaītis'e borçlu olduklarını düşündükleri için ona karşı minnettarlıklarını, bugünkü Zile Kalesi Höyüğü'ne karşılık gelen Semiramis Tepesi üzerine ona bir tapınak inşa ederek ve o zafer gününü de bir festivale dönüştürerek ve Sakaia olarak adlandırarak ve yine bu tanrıçaya adanarak göstermek istemişlerdir. Günümüzde halen düzenlenen Zile Panayırı'nın kökeninin bu Sakaia Festivali olduğu düşünülmektedir. Bu makalede konu, böyle bir bağlantının olup olmadığını ortaya çıkarma amacı doğrultusunda, ilk kez Antik Çağ merkezli bir şekilde ele alınmış ve bu festivalin Zela'da ortaya çıkışından günümüze kadar tarihte izlerinin takip edilebildiği bir kapsamda değerlendirilmiştir. Neticede, Zile Panayırı'nın Sakaia Festivali'nin değişime ve dönüşüme uğramış bir uzantısı olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sakaia Festivali, Zile Panayırı, Zela, Anāhitā/Anaītis, Persler

FROM THE SAKAIA FESTIVAL TO THE ZİLE FAIR: A TRADITION CONTINUING FROM ANTIQUITY TO THE PRESENT IN ANATOLIA

ABSTRACT

Zile is an ancient settlement hosting significant political, religious, and cultural events throughout the history of Anatolia in Antiquity. Named Anziliya during the Hittite period, Zela in Antiquity, and Zile today, this settlement carries its ancient heritage in its name. Its religious identity stems from being a "cult center" during the Hittite period and a "temple state" in Antiquity. The first major political, religious, and cultural transformation of this settlement began when it came under Persian control during their dominion over Anatolia. According to Strabo, this change is linked to the Persians' victory over the Sakas in Zela. Believing they owed this victory to their goddess Anaītis, the Persians expressed their gratitude by building a temple in her honor on what is now known in Antiquity as Semiramis Hill and today as Zile Fortress Mound and commemorating the day of victory with a festival named Sakaia, dedicated to the goddess. It is believed that the present-day Zile Fair originates from this Sakaia Festival. This article investigates this possible connection from an antiquity-centred perspective, for the first time, and evaluates the historical traces of the festival from its origin in Zela to the present day. Ultimately, it is concluded that the Zile Fair is a transformed continuation of the Sakaia Festival.

Keywords: Sakaia Festival, Zile Fair, Zela, Anāhitā/Anaītis, Persians

Giriş

Festival, Latince *festivitas* kelimesinden türetilmiş ve kutlama ya da şükran amacıyla bir araya gelinen sosyal toplantılar için kullanılan genel bir terimdir (Waterman, 1998, s. 57). Antik

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 25.04.2025

Yayına Kabul Tarihi: 22.09.2025

* Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, TOKAT; ORCID: 0000-0003-3497-2791, E-posta: murat.tekin@gop.edu.tr

Çağ dünyasında festivalin uygulamadaki karşılığı; efsanevi, mitolojik veya tarihi geçmişteki olayları yad etmek için bir topluluk tarafından, belirli bir tanrıya veya bir grup tanrıya tapınmak için belirli ritüel eylemlerin, belirlenen bir gün veya günler boyunca gerçekleştirilerek kutlanması şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda festival, kurulmasına yol açan koşulları ve kendine özgü ritüelleri açıklayan bir hikayeye sahiptir (Chaniotis, 2011, s. 5-6; Yeni, 2022, s. 1). Panayır kelimesinin kökeni ise etimolojik olarak “genel toplantı/toplanma” anlamına gelen Yunanca’daki *panegyris*’e dayanmaktadır. Ancak *panegyris*’in orijinal anlamı bu olsa da aslında, çok sayıda insanın kamuya açık dini bir ritüele katılmak için bir araya geldiği bir şenlik ortamını ifade eder (De Ligt, 1993, s. 35). Zile Panayırı’na yerel halk, “deri” demektedir. Bu kelime, Zileli yazar M. N. Sepetçioğlu’na göre, “toplanma, toplanılan yer” anlamındaki “dermek” fiilinden türetilmiştir (Sepetçioğlu, 2006, s. 200-201). Erzurum-İspir Panayırı için de aynı kelimenin aynı anlamda halen kullanılmasının bu görüşü desteklediği ve “deri” sözcüğü ile Yunanca’daki “*panegyris*” teriminin anlam itibarıyla örtüştüğü belirtilmiştir (Girgeç, 2009, s. 125-126). Aslında buraya kadar verdiğimiz bilgilerden anlaşılacağı üzere; festival, panayır ve deri kelimeleri temelde aynı anlama gelmektedir.

Türkiye’de günümüzdeki panayır örnekleri daha çok ilçe merkezlerinde ya da köylerde varlığını devam ettirmektedir. Bunlar, tarihsel geçmişleri ve bazı örneklerde de kültürel çevre özellikleriyle ilişkili olarak alışveriş-eğlence-kültür geleneğini bir arada barındıran organizasyonlar şeklindedir. Söz konusu panayırlar arasında, Zile Panayırı gibi uzun bir tarihe geçmişe sahip panayırlar vardır (Çalışkan, 2018, s. 1320). Kökleri çok eski zamanlara uzanan bu panayır, 2024 yılında Zile ilçe merkez ve köy sakinlerinin yanı sıra çevre il ve ilçelerden gelen vatandaşların da katılımıyla 1-20 Ekim tarihleri arasında düzenlenmiştir. Bu yılki panayır etkinlikleri kapsamında, panayırın bitiş tarihi olan 20 Ekim Pazar günü, Zile Belediye Bağ’ında, Zile Belediyesi ve Türkiye Geleneksel Güreşler Konfederasyonu tarafından organize edilen bir güreş müsabakası da gerçekleştirilmiştir.

Zile Panayırı’nın kökeninin yerel halk arasında uzun bir tarihi geçmişe sahip olduğuna dair genel bir kabul olduğu gibi, bazı yayınlarda (Özçağlar, 1996, 158; Şahin, 2013, s. 211’de belirtildiği gibi) bunun Antik Çağ’daki Sakaia Festivali’yle ilişki bir gelenek olabileceği şeklinde açıklamalar da vardır. Ancak her ne şekilde olursa olsun, bunlar arasında nasıl bir bağlantı olduğuyla ilgili olarak şimdiye kadar herhangi bir açıklama getirilmediği gibi, buna yönelik bir bilimsel çalışma da yapılmamıştır.

Daha önce Zile Panayırı, Cumhuriyet Dönemi’ndeki kültürel unsurları açısından (Girgeç, 2008-2009) ve Osmanlı Dönemi’ne ait arşiv belgeleri taranarak (Belge, 2022) incelenmiştir. Bu makalede, Zile Panayırı’nın kökeni olarak düşünülen Sakaia Festivali, Zile’nin Antik Çağ’daki adı olan Zela’da ortaya çıkışından günümüze kadar bir bütün olarak değerlendirilmekle birlikte, söz konusu çalışmalarda bu panayırla ilgili olarak yeterince üzerinde durulmayan konulara ağırlık verilmiştir. Bunlardan ilki, Sakaia Festivali, diğeri ise Osmanlı Dönemi’nde Zile’yi ziyaret ederek, söz konusu panayıra dair bilgiler veren seyyahların anlatımlarıdır. Bu bağlamda, Zile Panayırı ilk kez bu çalışmada, antik kaynaklar ışığında Sakaia Festivali merkezli olarak ele alınmış ve Sakaia Festivali’nin ne zaman ve ne zamandan beri kutlandığı ve bu panayırın dışında başka festivallerle bağlantısının olup olmadığı ve panayır için belirlenen tarihin normalde bu tür bir etkinlik için aslında çok da uygun olmamasına rağmen niye böyle bir zamanın seçildiği gibi önemli meselelere dair yanıtlar aranmıştır.

Öncesinde Sakaia Festivali'ne, sonrasında ise Zile Panayırı'na ev sahipliği yapan Zile, Tokat iline bağlı bir ilçedir. Söz konusu ilçe, Tokat merkez ilçenin 67 km. batısında yer almaktadır. Zile'nin Tokat ilindeki komşuları kuzeydoğuda Turhal, doğuda Pazar, güneydoğuda ise Yeşilyurt, Sulusaray ve Artova ilçeleridir. Ayrıca Zile'nin kuzeyinde Amasya, güneybatısında ise Yozgat illeri bulunmaktadır.

Zile ilçesi, kendi adını taşıyan ovanın kuzeybatısında yer almaktadır ve bu ovanın önemli akarsuyu, Yeşilirmak'ın sol kolu olan Zile Deresidir (Pekcan Yalçın, 1997, s. 70-72). Bu ilçe merkezinin ortasında, yerleşmenin adıyla anılan ve çevresine göre 30-40 m. yükseklikte olan ve aynı zamanda kalker kayalar üzerinde yükselen bir höyük üzerine oturan bir kale bulunmaktadır (Özçağlar, 1991, s. 70-71). Ovaya hakim bir konumda bulunan bu kale höyükte ele geçen çanak-çömlek parçaları, burasının Geç Kalkolitik Çağ'dan günümüze kadar yerleşim görmüş olduğunu kanıtlamaktadır. Eski Çağ'a ait yazılı kaynaklar ise söz konusu yerleşmenin Hitit Dönemi'nde Anziliya, Antik Çağ'da ise Zela olarak adlandırıldığını ortaya koymaktadır (Özsait vd. 2009, s. 230).

Hitit Dönemi'nde Anziliya, Hitit tanrıçası Anzili'ye adanmış bir kült kenti (Alp, 1977, s. 642) iken Antik Çağ'da Zela, Pers tanrıçası Anaïtis'e adanmış bir tapınak devletiydi. Söz konusu çağda Semiramis Tepesi olarak adlandırılan yükseltinin üzerinde konumlanan bu kutsal kent; tarımsal zenginliğini, içinde yer aldığı Zelitıs adlı ovaya borçluydu (Strabon, 12.3.37). Nitekim, Iris'in (Yeşilirmak) yukarıda adını zikrettiğimiz kolu tarafından sulanan bölge, Trajan ve Septimius Severus ile Caracalla'nın ortak hükümdarlığı döneminde basılan ve tanrıça Anaïtis'i buğday başaklarını tutar şekilde tasvir eden iki sikkeden de anlaşılacağı üzere, Antik Çağ'da oldukça verimliydi. Ayrıca Zela, Amisos'tan Sebasteia'ya, oradan da Orta Anadolu'ya doğru uzanan eski ticaret yolu ile Tavium'dan, Komana Pontika ve Neokaisareia'ya giden yolun kavşak noktasında bulunuyordu (Dalaison vd. 2009, s. 7).

Strabon, aşağıda ayrıntılı bir şekilde anlatacağımız gibi, Zela'daki Anaïtis Tapınağı ve Sakaia Festivali'nin kurucusu olarak Persleri göstermektedir (Strabon, 11.8.4-5).

Zile Panayırı'nın Kökeni: Sakaia Festivali

Zela'da yılın en kutsal ve önemli anlarından birini Sakaia kutlamaları oluşturuyordu. Strabon'dan öğrendiğimize göre, bu festivalin tarihi kökeni Pers generallerinin ya da başka bir kaynağına göre de büyük Kyros'un, Baktriya'dan¹ Pontos'a² ilerleyen Sakalar (İskitler) karşısında kazandığı bir zafere dayanmaktaydı. Diğer bir inanışa göre ise söz konusu festival, Anaïtis kültüyle birlikte Babil'den tüm Yakın Doğu'ya yayılmıştı. Zela'da Sakaia, bir gün ve bir gece boyunca, İskit kıyafetleri giyen insanların şarapla sarhoş olup kendilerinden geçtiği bir festival şeklinde coşkuyla kutlanırdı (Olshausen, 1990, s. 1871; Sökmen, 2006, s. 126; Ful, 2013, s. 92). Dolayısı ile Augustus Dönemi'nde Strabon'un Zela'yı ziyaret ettiği zamanda, Zela sakinleri fiilen Roma tebaası olmalarına rağmen, söz konusu zaferi kutlamak adına mağlup İskitler gibi muhtemelen pantolonlar ve sivri uçlu şapkalar giyerek ve sarhoş olarak bu dini festivali bir şenlik havasında kutlamışlardır. Bu durum, Persler'in Zela'daki İskit Zaferi'nden yarım binyıldan fazla bir süre sonra bile buranın sakinlerinin atalarının geleneklerine inatla bağlı kaldığını ve her yıl

¹ Günümüzde Türkmenistan, kuzey Afganistan, güney Özbekistan (şimdiki Kaşkadarya, Surhandarya, Zarafşan bölgeleri), batı Tacikistan ve Sirderya Irmağı'nın üst kısımlarını kapsayan bölgedir (Kamalova, 2020, s. 41).

² Bu bölge, Türkiye'nin yaklaşık olarak Orta, Doğu ve kısmen Batı Karadeniz bölümlerine karşılık gelmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Arslan, 2007, s. 16-48.

Kyros'un zaferinin anısına gerçek bir Pers bayramını kutlamaya devam ettiklerini göstermektedir (Sergueenkova vd. 2017, s. 279). Söz konusu zafer nedeniyle Persler tarafından Anaïtis'e şükran amacıyla kurulan tapınakla (Boyce vd. 1991, s. 289), dolayısı ile de bu tanrıçayla ilişkili olarak kutlandığını (Jacobs, 2013, s. 124) ve aynı zamanda hem tarihsel hem de filolojik olarak Sakalar'la bağlantılı olduğunu (Langdon, 1924, s. 65) bildiren Strabon, bu festivali Zela'da gördüğünü söyler (Sørensen, 2016, s. 111) ve bu kapsamda burada Sakaia kutlamasının nasıl başladığıyla ilgili olarak elde ettiği bilgileri bize şu şekilde aktarır:

"Ancak Sakalar; Kimmerler ve Treterler'in yaptığı gibi, bazıları kendi ülkelerine yakın bölgelere, bazıları da daha uzak bölgelere olmak üzere akınlar yaptılar. Örneğin, Baktriana'yı işgal ettiler ve Armenia'nın en iyi topraklarını ele geçirdiler ve buraya kendi adlarını vererek Sakasene dediler ve Kappadokia'lının ülkesine, özellikle de şimdi Pontiki olarak adlandırılan Euxine'ye (Karadeniz) yakın yerlere kadar ilerlediler. Ancak genel bir festival düzenleyip ganimetlerinin tadını çıkarırlarken, o sırada o bölgede bulunan Pers generalleri tarafından geceleyin saldırıya uğradılar ve tamamen yok edildiler. Bu generaller, oadaki belirli bir kayanın üzerine bir toprak yığını yığarak, bunu bir tepe şeklinde tamamladılar ve üzerine bir sur duvarıyla çevrelediler ve bunun içine, Pers tanrıları Omanos ve Anadatos'la sunağını paylaşan Anaïtis'in kutsal alanını inşa ettiler ve Zela (burası bu şekilde adlandırılır) sakinlerinin günümüze kadar kutlamaya devam ettiği yıllık kutsal bir festival olan Sakaea'yı başlattılar" (Strabon, 11.8.4).

"Bazı yazarların Sakalar'la ilgili anlattıkları budur. Diğerleri ise Kyros'un Sakalar'a karşı bir sefer düzenlediğini, savaşta yenildiğini ve kaçtığını; ancak her şeyden ve bilhassa şaraptan oluşan bol miktardaki erzakını geride bıraktığı yerde kamp kurduğunu, ordusunu burada kısa bir süre dinlendirdiğini ve gece karanlığında sanki kaçıyormuş gibi kamptaki çadırları erzaklarla dolu olarak bırakarak yola çıktığını ve (Sakalar'ı gözetlemek için) en iyi olduğunu düşündüğü yere kadar ilerlediğini ve durduğunu ve onları takip eden Sakalar'ın (Perslerin) kampına geldiklerinde burayı terkedilmiş, fakat eğlenmeye elverişli şeylerle dolu olarak bulduklarını ve kendilerini bunlarla tika basa yiyip içerek doyurdıklarını ve (bu durumu gören) Kyros'un buraya geri döndüğünü ve onları sarhoş ve çılgın halde bulduğunu, öyle ki bazılarının sersemlemiş bir şekilde yatarken ve uyurken öldürüldüğünü, diğerlerinin ise çıplak bir şekilde dans edip eğlenirken düşmanın silahlarına kurban gittiğini ve neredeyse hepsinin (bu şekilde) öldürüldüğünü ve Kyros'un, bu mutlu sonucu ilahi bir lütuf olarak görerek, o günü atalarının tanrıçasına adadığını ve ona Sakaea adını verdiğini ve nerede bu tanrıçanın bir tapınağı varsa, orada, İskit kıyafeti giymiş erkeklerin gece gündüz içki içip birbirleriyle ve ayrıca onlarla içki içen kadınlarla ahlaksızca eğlendikleri bir tür Bakhik festival olan Sakaea'yı kutlamanın bir gelenek olduğunu söylerler" (Strabon, 11.8.5).

Yukarıda aktarılan kutlama biçimi, söz konusu zaferin doğasına uygundu. Zira Sakalar, Persler tarafından bir savaş hilesi ile sarhoş edilmiş ve daha sonra kısmen uykuda, kısmen de sarhoş bir şekilde dans ederlerken öldürülerek yenilgiye uğratılmışlardı. Kyros, kendisinden önceki bir döneme tarihlendiği anlaşılan Anaïtis kültüyle bağlantılı bu yeni festivali, Anaïtis'e adayarak onu onurlandırmak istemiştir (Windischmann, 1856, s. 7). Söz konusu festivalle ilgili bu kuruluş öyküsünün, Sakaia adını ve bu kutlamayla ilgili tuhaf gelenekleri açıklamaya çalışan etiyolojik (nedensellik) bir efsane olduğu belirtilmiştir (Stig, 1946, s. 87).

J. Nollé'ye göre, Batı Küçük Asya'daki bazı arkeolojik eserler, Persler'in Sakalar'a karşı kazandığı zaferleri tasvir etmektedir. Bunlardan birisi, İzmir Arkeoloji Müzesi'ndeki MÖ 500 ile 470 yılları arasındaki döneme tarihlendirilen, 3493 envanter numaralı Smyrna'dan bir Klazomenai lahitidir. Nollé, bir Pers aristokratına ait olduğunu düşündüğü bu lahitte betimlenen savaş sahnesinin aslında Persler'le Sakalar arasında geçen bir süvari savaşını yansıttığı görüşündedir. Diğer bir arkeolojik eser ise Phrygia'daki Kelainai (sonraki adı Apamea)³ kentinin Akhai-menid ikametgahı yakınında yer alan Tatarlı'daki bir tümülüstür. Bu tümülüsün ahşaptan yapılmış mezar odasının bir girişinde, Persler'in Sakalar'la yaptığı bir savaş resmedilmiştir. Nollé, bir Pers aristokratına ait olan bu mezardaki söz konusu ahşap girişteki resmin, Strabon'un bahsetmiş olduğu Kyros'un Sakalar'a karşı kazanmış olduğu efsanevi zaferle ve böylelikle belki de Sakaia Festivali kutlamasının ideolojik arka planıyla ilgili olabileceğini önermiştir (Nollé, 2012, s. 144-146).

Strabon'dan başka, Dion Khrysostomos, Athenaeus gibi antik yazarların yanı sıra, Hesykhios, Stephanus ve Eustathius gibi Bizans Dönemi yazarları da Sakaia Festivali'nden bahsetmişlerdir. Bu bağlamda Prusali Dion Khrysostomos, Filozof Diogenes'le Büyük İskender arasında geçen hayali bir konuşmayı içeren bir söylevinde bu konuyla ilgili şunları anlatmaktadır:

“Şu anda savaşmaya hazırlandığın Persler'in düzenlediği Sakaia Festivali'ni hiç duymadın mı? İskender hemen ona bunun nasıl bir şey olduğunu sordu. (Zira) Persler hakkında her şeyi bilmek istiyordu. (Diogenes şöyle cevapladı:) Ölüme mahkûm edilmiş tutsaklarından birini alırlar, kralın tahtına oturturlar, ona kraliyet giysilerini giydirebilirler ve o günler boyunca emirler vermesine, içki içip eğlenmesine ve kraliyet cariyeleriyle vakit geçirmesine izin verirler ve kimse onun istediği herhangi bir şeyi yapmasına engel olmaz. Ama sonra onu soyup kırbaçlarlar, daha sonra da asarlar. Şimdi bunun ne anlama geldiğini ve bu Pers geleneğinin amacının ne olduğunu düşünüyorsun? ...” (Dion Chrys. or. 4.66-68).

Yukarıdaki açıklamalara paralel şekilde, Naukratisli Athenaeus söz konusu festival hakkında Berossus'tan şunları nakletmiştir: “Ve Berossus, Babyloniaka'nın (Babil Tarihi) birinci kitabında, Loos⁴ ayının on altıncı gününde Babil'de Sakaia adı verilen büyük bir festival kutlandığını ve bunun beş gün sürdüğünü söyler ve o günler boyunca efendilerin kölelerinin emri altında olması adettendir ve kölelerden biri kralinkine benzer bir elbise giyer, bu köleye zoganes denir ve evin efendisi olur. Ve Ctesias da Pers Tarihi'nin ikinci kitabında bu festivalden bahseder” (Athen. *Deipn.* XIV.44 s. 639c). Aslında bu açıklamadan önce Athenaeus, Roma Saturnalia Festivali (bu festival sırasında, bir ev halkının çocukları kölelerine hizmet eder) ve benzer Yunan festivallerinden söz etmiş ve sonrasında da Sakaia Festivali'ni bu türden bir festival olarak anlatmıştır (Athen. *Deipn.* XIV.44 s. 639b-c; Boyce vd. 1991, s. 290).

İskenderiyeli Hesykhios'un Leksikon'unda; Sakaia, İskit Festivali olarak tanımlanmıştır (Hes. *lex. s.v.* “Σακαία”). Bizanslı Stephanus ise, Zela'dan bahsederken burayı, Artemis⁵ onuruna Sakaia'nın kutlandığı yer olarak nitelendirmiştir (Steph. Byz. *Ethnika s.v.* “Ζήλα”). Thessalonikeli Eustathius'un Saka Festivali'ne ilişkin söyledikleri, Strabon'un yukarıda aktardığımız açıklamalarıyla birebir örtüşmektedir. Dolayısı ile Eustathius'un ele aldığımız konuya ilişkin bilgi kaynağı

³ Günümüzde Afyonkarahisar-Dinar.

⁴ Yaklaşık olarak Temmuz-Ağustos aylarına tekabül etmektedir. Bkz. Huber, 2005, s. 151, dipnot 48.

⁵ Sakaia, aslında Artemis'le özdeşleştirilen tanrıça Anaitis onuruna düzenlenen dini bir festivaldir.

Strabon olup, kendisi yeni herhangi bir açıklamada bulunmamıştır. Bu durumu, şu anlatımı ortaya koymaktadır:

“...Sakalar’ın bir zamanlar büyük bir güç olduğu ve bu bölgelerin (Orta Asya) en önde gelenleri olarak Euxine’ye kadar olan yerleri kendi hakimiyetleri altına aldıkları ve Armenia’nın bir kısmına Sakasene adını verdikleri; ancak ganimet ziyafeti yaparken Persler tarafından tamamı ile yok edildikleri söyleniyor. Başkaları ise Sakalar’ın Kyros’u mağlup ettiğini, ancak daha sonra yenilen Kyros’un geri dönerek Sakalar’ın sarhoşluğundan istifade ederek onları öldürdüğünü ve bu nedenle Sakalar’la ilgili kutsal bir Pers festivalinin başlatıldığını dile getirir. Sonunda Kyros, onları yendiği günü, ülkesinin tanrısına adanmış ve Sakaea olarak adlandırmıştır” (Eust. *Comm. in Dion. Per.* 749).

Sakaia ile Benzerlik Gösteren Festival ve Destanlar

Sakaia Festivali’yle ilk olarak, Hitit Dönemi’ne ait bir sonbahar festivali karşılaştırılabilir. Bu festival sırasında, halk hikayelerinde yaygın olarak görülen bir “ritüel savaş” canlandırılmaktadır. Gurşamaşşa kentinde tanrı Yarriş onuruna ziyafet ve dans eşliğinde gerçekleştirilen bu savaş oyununun tarafları, Hattiler’le Maşalılar’dır (Garstang vd. 1959, s. 109). Söz konusu tanrının heykelinin tapınağından dışarı çıkarılarak huwaşi-taşı üzerine yerleştirilmesi ve burada ona şarkılar söylenmesi gibi birtakım dini ritüellerle birlikte icra edilen bu savaş oyununda, önce genç erkekler “Hatti adamları” ve “Maşa adamları” olarak iki gruba ayrılırdı. Bunlardan Hatti grubu bronzdan, diğer grup ise kamıştan yapılmış silahlara sahip olarak birbirleriyle savaşırlardı. Neticede savaştan, silah üstünlüğü olan “Hatti adamları” galip çıkar ve yenmiş oldukları Maşalılar’dan birisini esir alarak, onu Yarriş’e adak olarak sunarlardı (Gurney, 1975, s. 155; Ardzinba, 2010, s. 102-104; Reyhan, 2016, s. 108). Böylelikle de bu kişi, buradaki tapınağın hizmetkârı haline gelmiş olurdu (Cammarosano, 2018, s. 162). Bu kült festivalinde sahnelenen söz konusu mücadelenin, Hattiler ile Maşalılar arasındaki savaşlarla ilgili tarihi anılardan konusunu aldığı ve Hititler’in, Yarriş’in yardımıyla zafere ulaşmış olduklarını düşündükleri için onun onuruna düzenlenen festivalinin, bu tanrının kendisine düşen savaş ganimeti olarak bir esiri aldığı savaş oyunu biçiminde her yıl kutlandığı belirtilmiştir (Ehelolf, 1925, s. 271).

Sakaia Festivali’nin kökenini oluşturan Sakalar’la Persler arasındaki savaşta yaşanan olayların bir benzerine, Sakalar’ın kahramanlık tarihine ışık tutan Tomris Destanı’nda rastlanılmaktadır. Tarihte yaşanmış gerçek olaylara dayanan bu destanın konusunu, Herodot’un *Historia* adlı eserinden öğrenmekteyiz (Kelimbetov, 2014, s. 24-25). Bu eserde anlatıldığına göre, Pers kralı Kyros, Babil’i ele geçirdikten⁶ sonra (Hdt. I.201) bir Saka boyu olan ve Hazar Denizi’nin doğusunda yaşayan Massagetler’e karşı bir sefer düzenlemiştir (Durmuş, 1996, s. 87-90). Bu sırada Massagetler’in başında, kocasının ölümünden sonra tahta geçmiş olan Tomris adlı bir kraliçe vardı. Kyros, aslında sefere çıkmadan önce bir hileyle Massagetler’i ve dolayısı ile memleketlerini ele geçirmek için Tomris’e elçiler göndererek onunla evlenmek istediğini iletmişti. Ancak Kyros’un oyununu anlayan Tomris, bu teklifi kabul etmemişti. Bunun üzerine Kyros, onlara karşı bir askeri sefer için hazırlıkları artık açıktan yapmaya başlamıştı (Hdt. I.205). Bu esnada Tomris, Kyros’a bir elçi göndererek askeri hareketinden vazgeçmesi ve Massagetler’in topraklarına saldırmaması konusunda uyarıda bulunmuştu. Eğer bu uyarıyı dikkate almazsa da kendisiyle savaşmaktan çekinmediğini şu sözleriyle belirtmişti: “Eğer ille de Massagetler’le boy

⁶ MÖ 539’da.

ölçüşmek istiyorsan, o zaman ırmağın (Arax=Aras) iki yakasını birleştirmek (köprü yapmak) için bu kadar zahmete katlanma. Biz ırmaktan üç günlük yola kadar çekileceğiz. Suyu geç ve ülkemize gel, yok eğer bizim gelmemizi istiyorsan, bu dediğimizi sen yap". Kyros, Tomris'in bu teklifini değerlendirmek üzere askeri kurmaylarını toplamıştı (Hdt. I.206). Bu heyet içerisinde (yendiği ve esir ettiği, ancak iyi bir muamelede bulunduğu) Lydia kralı Kroisos da bulunmaktaydı. Kroisos, Kyros'a diğerlerinin aksine, savaşın Massagetler'in topraklarında yapılmasını teklif etmiş ve yapılacak savaşta uygulanması gereken stratejiyle ilgili de şöyle bir öneri de bulunmuştu:

"Massagetler Persler'deki inceliği bilmezler. Bu adamları denemek için sürülerimizden birçok hayvan öldürelim (keselim), yemekler pişirtelim, konak yerimizde büyük bir şölen yapalım; masrafa bakmadan, şarap, yeme ne varsa hepsini ortaya dökelim; sonra konak yerinde ordumuzun en az işe yarayanlarını bırakıp, üst yanını toplayarak ırmağa doğru geri çekilelim. Ya büsbütün yanılıyorum ya da onlar bu kadar güzel şeyi bir arada görünce üstüne atılacaklar ve kendimizi göstermek için meydanı bize bırakacaklar" (Hdt. I:207).

Kroisos'un söz konusu fikirlerini beğenen ve benimseyen Kyros, bu doğrultuda adımlar atmıştı (Hdt. I.208). Bu bağlamda Kyros, Arax'ı geçip Massagetler'in topraklarında bir gün ilerledikten sonra Kroisos'un savaş taktiğini aynı şekilde uygulamış, böylelikle burada kurduğu kampında, yemek ve şaraptan oluşan bir ziyafet sofrası kurarak ve zayıf bir birlik bırakarak, güçlü birlikleriyle söz konusu nehir istikametinde geriye çekilmiş ve Massagetler'in bu tuzağa düşmesini beklemişti. Tomris'in oğlu Spargapises komutasındaki Massaget ordusunun üçte biri, Persler'in kampını bu şekilde bularak kendilerine direnmeye çalışan zayıf birliği ortadan kaldırmış ve hazır ziyafet sofrasının tadını çıkarmaya koyulmuşlardı. Bu Massaget birliği, yemek ve şarabı o kadar fazla kaçırmıştı ki, uyku onları esir almıştı. Tetikte bekleyen Kyros, bunun üzerine ordusuyla harekete geçerek onlara bir baskın düzenlemiş ve uykuda yakalanan Massagetler'in bir kısmını kılıçtan geçirmiş, aralarında Spargapises'in de olduğu daha büyük bir kısmını da esir olarak ele geçirmişti (Hdt. I.211). Bu olaylardan haberdar olan Tomris, Kyros'a bir elçi göndererek bu zaferin savaş meydanlarında mertçe kazanılan bir zafer değil, hileyle elde edilen bir başarı olduğunu vurgulamış, oğlunu kendisine teslim etmesini ve topraklarından çıkıp gitmesini istemiştir. Eğer bunu yapmazsa, en kutsal olan Güneş adına and içerek ondan öcünü alacağına dair bir intikam yemini ettiğini bildiren bir tehditte bulunmuştur (Hdt. I.212). Bu tehdide aldırış etmeyerek Massaget topraklarını terk etmeyen Kyros, sonuçta iki taraf arasında çok çetin geçen bir savaşı kaybederek bunun bedelini canıyla ödemiştir. Tomris böylelikle Kyros'tan ve de Persler'den Massagetler'in intikamını, büyük bir zafer kazanarak almıştır (Hdt. I.213-214; Diod. II.44.2).

Sakaia'nın çıkış kaynağı olarak gösterilen Saka-Pers Savaşı ile Danişmend Gazi Destanı'nda anlatılan Karkariyye Savaşı arasında da bazı paralelliklerin olduğu görülmektedir. Karkariyye, bugünkü Zile'nin ve buradaki kalenin, Danişmentliler Dönemi'ndeki (11-12. yüzyıllar) adı olup, söz konusu savaşta Danişmentliler, burayı elinde tutan Bizanslılar ile cenk etmişler ve neticede savaşı kazanarak onları yenmeyi başarmışlardır. Bu bağlamda, bir gece rüyasında Hz. Muhammed'i görerek, onun kendisini İslam'a davet etmesiyle Müslüman olan bir papazın, yine Hz. Peygamber'in kendisine, Melik Danişmend Gazi'ye o gece giderek Karkariyye Kalesi'nin gizli yolunu göstermesini buyurması sonrasında uykusundan uyanması ve verilen görev gereğince Melik'e ve askerlerine yol göstermesi neticesinde, söz konusu kalenin şu şekilde ele geçirildiğini öğreniyoruz:

“...Bu tarafta Melik, gizli yoldan kaleye girdi. Hangi evde hareket ve ses varsa kapısını kilitlediler. Sonra geçip kale kapısına ulaştılar. Gördüler ki yüz kişi kale kapısında şaraptan kendinden geçip ölmüş gibi yatıyor. Melik Gazi, Osman ve diğer gaziler kılıç vurup o yüz kafiri kırdılar. Melik, kale kapısının kilidini kırdı, kapıyı açtılar, dışarı çıktılar. Gördüler ki hendek üzerine köprü kurmuşlar. Derhal Melik Danişment, fetih haberini Müslümanlara iki kişi gönderip bildirdi. Müslümanlar sevindi. Bin kişi aleme aldı, kaleden tarafa yürüyüp burç üzerine çıkardılar. Gaziler burç üzerinde tekbir getirdiler. Alem yankılandı. ...” (Danişmend Gazi Destanı, s. 134-139).

Yukarıda anlatılan olaylar neticesinde Melik Danişmend Gazi, 1073 yılında söz konusu yerleşmeyi Bizanslılar’dan almıştır. Melik’in, kazandığı bu zaferi kutlamak için bir güreş müsabakası düzenlemiş olduğuna dair Zile’de yerel bir inanış vardır. Bu yüzden bahsedilen tarihten itibaren bu spor oyununun, Zile Panayırı kapsamında icra edilen etkinlikler arasında olduğu kabul edilmektedir (Girgeç, 2009, s. 122).

Sakaia Festivali ile Âbângân olarak adlandırılan Zerdüşt Bayramı/Festivali arasında dikkat çekici benzerlikler tespit edilmiştir.

Âbângân ya da Âbângâh, İranlılar’ın büyük tanrıçalarından ve aynı zamanda akarsular, göller, ırmaklar, denizler ve çeşme sularından sorumlu olan Anāhitā’ya özgü bir bayramdır. Bu bayram, Zerdüşt kültürüyle ilgili olarak muhtemelen Akhaimenid Dönemi’nden itibaren kullanılmaya başlanan ve Parthlar zamanında yaygınlaşan takvimlerden alınma bir ay adı olan ve İran takvimine göre yılın 8. ayına, sonbahar mevsiminin ise 2. ayına karşılık gelen Âbân’ın, “Âbân-rûz” olarak bilinen 10. gününde törenlerle kutlanmaktadır. Anāhitā’ya adanmış olan ve “sular” anlamına gelen Âbân ayında, bayram olarak kutlanan bu günün, Pers geleneklerinde özel bir öneminin ve anlamının olduğu görülmektedir. Zira geleneksel inanışa göre söz konusu günde, Tâhmâsh’ın oğlu İran hükümdarı Zû, Efrâsyâb ile savaşarak onu yenilgiye uğratmış, ülkesinden kovup kendisi tahta çıkmış, ayrıca beş ya da yedi yıl kadar süren kıtlık da yağmurların yağmasıyla son bulmuştur. Tanrı’dan, büyüklerden, sultanlar ve krallardan yardım istemenin uğurlu sayıldığı bu günde gerçekleştirilen törenlerde, erkeklerin ve özellikle de kadınların, ırmak ya da deniz kıyılarına giderek sulardan sorumlu tanrıça Anāhitā’ya dua ve yakarışlarda bulundukları bilinmektedir. Soğuk bir mevsimin başlangıcı olan Âbân ayında, şarap içmek de yaygın bir gelenektir (Yıldırım, 2008, s. 13-15).

Sakaia Festivali’nin Zile Panayırı’na Dönüşme Süreci

Zela’da, MÖ 547/546 yılında başlayan Pers hakimiyetini sırasıyla Pontos, Roma ve Bizans egemenliği takip etmiştir. Sonrasında 1073 yılında Danişmentliler tarafından fethedilen bu şehir, akabinde Selçuklular ile Osmanlılar’ın idaresi altına girmiş ve bu sürecin başlarında, Selçuklular Dönemi’nden itibaren ise adı Zile’ye dönüşmüştür.

Zela’nın, Selçuklu Dönemi’ne ait tarihi kayıtlarda adı Zile olarak geçmektedir. Söz konusu kaynaklarda, Zile Panayırı’yla ilgili bir açıklama geçmemektedir. Ancak bu dönemde ve özellikle 13. yüzyılda, Selçuklu Devleti tarafından ticareti canlandırmak için önemli yollar üzerinde kervansarayların inşa edildiği ve bunlarla bağlantılı pazarların kurulduğu bilinmektedir (Kayaoğlu, 1981, s. 365, 371). Örneğin, Mahperi Hatun tarafından 1238 yılında (Özergin, 1965, s. 149-150,

157) Sivas'tan Karadeniz limanlarına giden büyük yol üzerinde, Pazar Hanı⁷ ile Ezine Pazar Hanı⁸ kervansarayları yaptırılmış olup, buralarda adını söz konusu yapılardan alan Pazar ya da Panayırlar kurulmuş ve böylelikle de bu yerlerde yerleşimler ortaya çıkmıştır (Turan, 1946, s. 488). İlkinden kalkıp, batıya doğru devam eden kervanların 36. km'de ulaştığı bir sonraki durak, Orta Anadolu Bölgesi'nden Samsun ve Sinop gibi önemli Karadeniz limanlarına sevk edilen malların taşınabileceği en önemli ticari rotalardan birisinin üzerinde yer alan Zile'dir. Burada, Zile çarşısındaki Kalender Yakup'a ait mezarın yanında ve atıl bir vaziyette, Alâeddin Keykubat Dönemi'ne ait bir han kitabesi bulunmuştur. Kısmen kırık durumdaki bu kitabeye göre, söz konusu han Muhlisuddin adındaki bir kişi tarafından 1228 yılında inşa ettirilmiştir. Zile'deki bu Selçuklu hanının konumu tespit edilememiştir (Özergin, 1959, s. 120; Uzunçarşılı, 2003, s. 195). Bu bağlamda, Türkler'in Bizans şehirlerine yerleşmelerinde, 12. yüzyılın sonları ile 13. yüzyılın ilk yarısı arasında çok büyük bir gelişmenin yaşandığı görülmektedir. Bu süreçte, sur dışındaki alanlara gerçekleştirilen yeni iskânlarla buralarda şehrin nüfus yoğunluğu arttığı gibi, buna paralel şekilde yeni çarşılar da kurulmak zorunda kalınmıştır. Bazı şehirlerde görülen uzun çarşırı bu kapsamda değerlendirmek gerekir (Baykara, 2004, s. 304-305). Zile merkezde karşımıza çıkan uzun çarşının da bu dönemle ilgili bir gelişmenin sonucu olarak ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Buraya kadar verdiğimiz bilgiler, Zile'nin Selçuklular Dönemi'nde önemli ve yukarıda bahsedilen iki ticaret ve pazar noktasına göre daha eski bir ticaret merkezi olduğuna işaret etmektedir. Osmanlı Dönemi'nde de bu özelliğini koruduğu anlaşılmaktadır. Zira, 17. yüzyılda Zile'yi ziyaret eden Evliya Çelebi, burada üç tüccar hanının ve bir çarşı ile dört kapılı bir bedestenin olduğundan ve bu iki çarşıda toplamda 800 dükkanın bulunduğu bahsetmiştir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, s. 331).

Zile Panayırı'nın tarihi kayıtlarda görünür olduğu dönem, Osmanlı Dönemi'dir. Söz konusu panayır, Osmanlı Dönemi'nde Anadolu'da merkezi idare tarafından organizasyonu gerçekleştirilen yedi ulusal panayırdan birisi olarak belirtilmiştir (Şen, 1996, s. 11). Zile Panayırı'na dair dolaylı da olsa en eski Osmanlı arşiv belgesi, 1828 tarihli bir fermanıdır. Bu fermanı, Tokat'ta birkaç senedir şehrin ekonomisinde yaşanan olumsuzluklardan dolayı, Zile kazasındaki panayıra benzer bir panayırın, Meydan Camisi önünde her sene 15 Kasım'da başlayacak ve 15 gün sürecek şekilde kurulmasına izin verildiği bildirilmiştir (Doğan, 2011, s. 41-42). Bu bağlamda, Osmanlı Dönemi'ne ait 19. yüzyıl belgeleri ile bu yüzyılda Zile'yi ziyaret eden seyyahlardan (Zile'ye gelen seyyahlar hakkında bkz. Tekin vd. 2023, s. 599-601) bazıları Zile Panayırı hakkında önemli bilgiler vermektedir. Daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi söz konusu panayıra ışık tutan Osmanlı belgeleri çalışılmış olup, biz seyyahların bu konuyla ilgili olarak aktardığı bilgiler üzerinde duracağız.

Seyyahların Anlatımıyla Osmanlı Dönemi'nde Zile Panayırı

Osmanlı Dönemi'ndeki Zile Panayırı hakkında ilk malumatı veren seyyah, İngiltere'nin Trabzon konsolos yardımcısı Henry Suter'dir. Suter'in diplomat kimliğinin dışında asıl mesleği tüccarlık olduğu için ziyaret ettiği şehirlerin özellikle ticaret hayatı ilgisini çekmiştir (Tuzcu, 2013, s. 311).

⁷ Tokat ile Zile arasında ve Pazar ilçesinin hemen yakınında yer alan bu eser, Mahperi Hatun Kervansarayı olarak da adlandırılmaktadır.

⁸ Amasya sınırları içerisinde bulunan bu yapı, Tokat-Turhal ilçesi ile Amasya arasında konumlanmaktadır.

1838'de Erzurum'dan Trabzon'a; Şebinkarahisar, Sivas, Tokat ve Samsun üzerinden yaptığı yolculuk kapsamında Zile'yi 16 Ekim'de ziyaret eden Suter'den, burada kurulan panayıra dair şu bilgileri öğreniyoruz:

"Tokat'tan 12 saat uzaklıktaki ...Zile'ye vardık. Zile, kasabaya hâkim bir kalenin üstünde yükseldiği, yüksek bir arazi üzerinde kurulmuştur ve (Zile'de)150'si Ermeni olmak üzere 2000 ailenin yaşadığı söylenmektedir. (Burada) Hanlar büyük ve çok sayıdadır ve yalnızca yıllık panayır döneminde dolduruldukları için (içleri) neredeyse boş olan bakımlı dükkanların bulunduğu sokaklar⁹ vardır. Bu (panayır), kasım ortasında gerçekleşir ve on beş ila yirmi gün sürer. Küçük Asya'nın ve Suriye'nin tüm ticari şehirlerinden 40.000 ila 50.000 kişi bu panayıra katılır ve kasaba o zaman aşırı derecede kalabalık hale gelir. Bu panayırdaki yapılan ticaret ağırlıklı olarak takas şeklindedir. Halepli tüccar kumaşlarını; Amasya ipeği, çivit, İngiliz pamuk ipliği ve basma kumaşlarla, Tokat'tan gelen keten baskıcısı ise damgalı kumaşlarını¹⁰; imalatında ihtiyaç duyduğu muslin ve renklendirici malzemelerle takas eder. Adana'dan gelen ham pamuk ve Amasya'dan gelen ipek dışında, iç bölgelerin ham ürünlerinden çok azının bu panayıra getirildiği söylendi. Panayır sırasında çok fazla iş yapılıyor; ancak diğer zamanlarda Zile'de ticaret yokmuş gibi görünüyor" (Suter, 1840, s. 440-441).

Suter'den sonra Zile, 1839'da İngiltere'nin bu sefer Samsun Konsolos Vekili Richard White Stevens tarafından ziyaret edilmiştir. Stevens'in gelişi de Suter gibi buradaki panayır ile ilgilidir. Dolayısı ile her ikisi de İngiltere'nin ticaret ataşesi gibi Zile Panayırını etüt etmişlerdir. Ancak Stevens, Zile'ye panayır döneminde ve 3 yıl arka arkaya geldiği için söz konusu ticari organizasyonu bizzat gözlemleyebilmiştir. Böylelikle 1839 ve sonraki iki yılın kasım ve aralık aylarında Zile'de bulunarak burada kurulan panayırın söz konusu yıllardaki durumunu karşılaştırmalı olarak ele almış ve izlenimlerini raporunda belirtmiştir. Bu rapora göre ticari açıdan en canlı ve en karlı geçen panayır dönemi 1839'da gerçekleşirken, en kötü dönem 1841'de yaşanmıştır. Dolayısı ile panayırın ticaret hacmi ve önemi gittikçe azalmıştır. Panayırın normal başlama zamanı 15 Kasım olmakla birlikte, 1840 yılında yerel yönetim tarafından bu tarih, bayram nedeniyle aralık ayına kaydırılmıştır. Ayrıca bu yıl panayır zamanında kış erken bastırıldığı ve yolları karlar kapattığı için Zile'ye komşu yerlerdeki panayıra katılmak üzere yola çıkan sayıları 4000'i aşan yerel halk bile Zile'ye ulaşamadıklarından söz konusu ticari organizasyona iştirak edememişlerdir. Panayırın tarihinin aralık ayına kaydırıldığından habersiz olarak buraya gelen az sayıdaki tüccar ise Tokat, Amasya, Sivas, Kayseri, Yozgat, Diyarbakır ve Ankara'dan gelmişti. Söz konusu yıla ait raporda, Ankaralı tüccarların İstanbul'dan aldıkları malların büyük bir bölümünü İzmit-Ankara yoluyla, bir kısmını da buharlı gemilerle Samsun üzerinden Zile'ye taşımış oldukları belirtilmiştir. Bu bağlamda tüccarlar tarafından satılmak üzere panayıra getirilen mallar, ulusal üretime ait mamul ya da yarı mamul tekstil ürünlerinin yanı sıra bu türden ithal ürünleri de kapsıyordu. İthal ürünlerde ağırlığı, İngiliz düz ve işlenmiş pamuk ürünleri, pamuk ipliği ve yünlü kumaşlardan oluşan mallar ile İranlılar tarafından getirilen çivit oluşturuyordu. Ayrıca az miktarda İsviçre menşeli işlenmiş pamuklu ve Belçika etiketli yünlü kumaşlar da ticarete konu olan mallar arasındaydı. 1840 yılındaki panayır ticari beklentileri karşılayamamıştı. Öyle

⁹ Zile'deki Uzun Çarşı'dan bahsedilmektedir.

¹⁰ Muhtemelen bu ürün, günümüzde de halen imal edilmekte ve kullanılmakta olan Tokat'ın geleneksel sofa bezi ya da masa örtüsü olmalıdır.

ki bu panayıra 25 yıldır gelmekte olan tüccarlar, bu panayır dönemi kadar kötü bir sezon yaşamadıklarından dert yanmışlardır. Bu durum yukarıda belirtilen ağır kış koşullarına, 1839-1840 yıllarındaki kıtlığa ve bunun üretimi olumsuz etkilemesinin bir neticesi olarak ortaya çıkan nakit para darlığına ve ayrıca Osmanlı merkezi yönetimine karşı Mehmet Ali Paşa tarafından başlatılan isyanın güvenlik açısından sorun oluşturması yüzünden Suriye'nin Şam, Halep ve diğer kentlerinden ticari kervanların gelemeyişi gibi nedenlere bağlanmıştır. Bütün bu olumsuzluklar, 1841 yılında ortadan kalkmış olmasına rağmen, söz konusu yıla ait panayır dönemi ticari açıdan bir önceki yılı aratır olmuştur. Panayıra iştirak eden tüccarlar ülkenin hemen her bölgesinden gelmekle birlikte çoğunlukla Amasya, Tokat, Sivas, Çorum ve Yozgat gibi yakın yerlerden katılmışlardır. Ancak hem panayıra katılımda hem de getirilen ve satılan malların miktarında ciddi bir düşüş yaşanmıştır. Panayır iki hafta daha uzatılmış olmasına rağmen panayır dönemindeki satış oranı yine de istenilen düzeyde gerçekleşmemiştir. Stevens, raporunda Zile Panayırı'nın geleceğiyle ilgili öngörüsüne de yer vermiştir. Buna göre söz konusu panayır, ticari malların buharlı gemilerle taşınması faaliyetlerinin gelişmesiyle gerileyerek, yakın bir gelecekte ulusal-uluslararası boyutunu kaybederek yerel bir pazar hüviyetine bürünecektir (Çağlayan, 2006, s. 293-295; Çağlayan, 2007, s. 316-319).

1843 yılında Zile'ye gelen Fransız arkeolog ve mimar Charles Texier, Zile Panayırı'na kısaca şu şekilde değinmiştir: "Yılda bir defa, (Zile'nin) çok büyük bir panayırı vardır. Ainsworth'un rivayetine göre¹¹, buraya her yıl kırk-elli bin kişi gelirmiş. Bu panayır, Anaïtis tapınaklarının çevresinde yapılan dini panayırları hatırlatır" (Texier, 2002, s. 168). Muhtemelen 1852 yılı yazında Zile'ye gelen İskoç seyyah ve diplomat J. Henry Skene'nin söz konusu panayır hakkındaki açıklamaları ise şöyledir:

"Her yıl, iki veya üç hafta boyunca burada düzenlenen bir panayır, Küçük Asya'nın farklı ticaret pazarlarından en az elli bin tüccarı bir araya getiriyor. Halepli tüccar, kumaşlarını Amasya'nın ham ipeği ve Samsun'dan ithal edilen İngiliz pamuk ipliği ve basma kumaşlarla takas ediyor. Tokatlı keten baskıcısı, damgalı kumaşlarını, bu yakınlarda yetişen sarı çilekler ve imalatında ihtiyaç duyduğu diğer boyalarla takas ediyor ve Ankara'dan keçi yünü ve Adana'dan pamuk yünü tüccarları, ayrıca Konya, Diyarbakır ve Sivas'tan gelen tüccarlar, mallarını satmak ve iç tüketime yönelik yabancı bir stok ürünü bulundurmak için buraya geliyorlar" (Skene, 1853, s. 111).

Alman coğrafyacı ve tarihçi Carl Ritter, bizzat Zile'yi ziyaret etmemekle birlikte Ermeni yazar Indschidschean'a dayanarak, çoğu Türk ve Ermeni tüccarlardan oluşan Zile'nin sakinlerine dair çok dikkat çekici bir bilgiyi bize aktarmıştır. Buna göre söz konusu insanlar, "soygunculardan korkmadan en tehlikeli bölgelerde seyahat etmekten çekinmeyen ve soyguncuların kendilerinden korktuğu güçlü ve cesur" bir karaktere sahipti (Ritter, 1858, s. 138).

14 Kasım 1858 yılında ve Zile Panayırı'nın hazırlık evresine denk gelen bir zamanda Zile'yi ziyaret eden ve hemen 1 gün sonra buradan ayrılan Alman oryantalist Andreas David Mordtmann, Caesar ile Pharnakes arasında MÖ 47 yılında Zela'da yapılan savaşa bizzat katılarak

¹¹ Texier, burada yanlış bir bilgi paylaşmıştır. Zira İngiliz doktor ve yerbilimci W. F. Ainsworth, 1838 yılında Zile'ye gelmiş, ancak buradaki panayır ile ilgili hiçbir açıklamada bulunmamıştır. Bkz. Ainsworth, 1842, s. 23-25. Texier'in verdiği bilginin kaynağı, daha önce kendisinden bahsetmiş olduğumuz H. Suter'dir.

bu savaş hakkında bilgi veren Hirtius'un tasvir ettiği Zela Akropolisi'yle, kendisinin ziyareti esnasındaki Zile Kalesi'nin benzer bir manzara sergilemiş olduğuna dikkati çekmiş ve bu durumun bir benzerinin Zile Panayırı'nda da görüldüğünü şu şekilde anlatmıştır:

"Burada aynı zamanda Doğu'nun eski geleneklere nasıl sıkı sıkıya bağlı kaldığına da hayran kalma fırsatınız var. Çünkü sadece şehrin adı bugüne kadar aynı kalmamış, aynı zamanda eski Sacaea Festivali de her yıl 9/21'inde düzenlenen bir panayır şeklinde günümüze kadar korunmuştur. (Bu panayır) Aralık'ta başlar ve 14 gün sürer. Hindistan'dan tüccarların bile ziyaret ettiği Asya'nın en ünlü ticaret panayırlarından biridir. Panayır sezonu dışında Zile, sadece birkaç önemsiz dokumanın yapıldığı sakin bir yerdir" (Mordtmann, 1925, s. 165-167).

1861 yılının Aralık ayının başında, tam da Zile Panayırı'nın olduğu bir zamanda, Fransız arkeolog Georges Perrot ve mimar arkadaşı Edmond Guillaume, beş günlük bir bilimsel gezi kapsamında Amasya'dan Zile'ye gelmişlerdir. Söz konusu araştırmacıların aslında buraya geliş amaçları, Caesar'ın Pharnakes'e karşı kazandığı zafere sahne olan savaş alanını Hirtius'un bu konudaki anlatımını esas alarak bulmaya çalışmaktı. Ancak ziyaretleri esnasında söz konusu panayırı da görme fırsatını yakalamışlar ve bu konu hakkındaki ayrıntılı açıklamalarını ve değerlendirmelerini bizimle şu şekilde paylaşmışlardır:

"...Bize Zéla'nın eski dini öneminin canlı bir kanıtı gibi görünen şey, her aralık ayında burada düzenlenen büyük bir panayırdır. Strabon'daki bazı pasajlar ve diğer ülkelerde olanlarla karşılaştırma, Küçük Asya'daki Efes, Pessinus, Komana veya Zela gibi dini merkezlerin her zaman inançlıların yanı sıra tüccarları da cezbediğini göstermektedir. (Nitekim) Panayıra veya dini bir festivale, neredeyse her zaman büyük bir ticaret hareketi eşlik eder. Burada, Hristiyanlığın zaferinden sonra, bir Hristiyan festivali şüphesiz pagan festivalinin yerini aldı. Daha sonra Hristiyanlığın kendisi, birkaç Ermeni aile dışında artık sadece Müslümanların yaşadığı bu kasabadan kayboldu. Geriye kalan tek şey, eskiden kalma bir gelenek olarak, çevredeki insanların alışkın olduğu ticari buluşma yeri idi. İlginçtir ki, panayırlar Küçük Asya'nın her yerinde, hatta Türkçe'de bile hala Panaghia olarak adlandırılmaktadır. Antik Panegyris adının yerini almış olan bu Hristiyan adı, Türk fethinden sonra da varlığını sürdürmüştür".

Bu açıklamaların devamında tüccarların buraya sadece Amasya, Tokat, Sivas ya da Sam-sun gibi yakın yerlerden değil, uzak yerlerden de geldiği belirtilmiştir (Perrot vd. 1872, s. 378). Perrot ve Guillaume, bu duruma ve ticaretin ayrıntılarına dair gözlemlerini ve değerlendirmelerini aktarmaya şöyle devam etmiştir:

"...Anadolu'nun en ünlü ve en işlek panayırlarından biri olan Zile Panayırı'nı da gördük. İnsanlar Diyarbakır'dan, Bağdat'tan, Şam'dan, Halep'ten, Ankara'dan, Kastamonu'dan, Akdeniz ve Karadeniz kıyılarından, Fırat ve Dicle nehirlerinin kıyılarından gelmişlerdi. Dükkanların çoğu henüz açılmamıştı; her yerde bavullar açılmaya devam ediyordu. Ama şimdiden canlı ve ilginç bir manzaraydı. Önce Arap çarşısına gittik, ...dükkânların raflarında, Şam'dan gelen ipekliler, Diyarbakır ve Halep'den gelen ipekli kumaşlar, Hint kaşmirlerini andıran iri palmyelerle işlenmiş mendiller ve sarıklar, sarkan saçakları ve parlak renkleriyle kefiyeler sıralanıyor. Ülkemizdeki gibi her bir ürün, herkesin

görebileceği şekilde sergilenmek yerine katlanıp kare bir kağıda sarılıyor. Aradığınızı bulmak için tüccardan mallarını açmasını istemeniz gerekiyor ki bunu her zaman isteyerek yapmıyor”.

Söz konusu araştırmacılar, bu durum karşısında şaşkınlıklarını gizleyememişlerdir. Zira, tabiri caizse buradaki tok satıcılar ile kendi gelmiş oldukları Paris'teki, ürünlerini alıcıya satmak için bütün hünelerlerini sergileyen yetenekli, gayretli ve istekli satıcılar birbirleriyle tezat oluştuyordu. Bununla birlikte, Ankaralı ya da Kayserili Ermeni tüccarların, panayırdaki diğer tüccarlara göre mallarını müşteriye satma konusunda daha yetenekli ve girişken oldukları belirtilmiştir. Bu yüzden onlara göre bir Ermeni, Paris'teki bir mağazada birkaç aylık bir eğitimle oldukça iyi bir satıcı olabilme potansiyeline sahipken, bir Türk böyle değildir. Söz konusu araştırmacılar, çarşıdaki ve çarşıdan çıkan sokakların her biri boyunca dükkanların bulunduğunu, hatta bunlardan birkaç tanesinin de Persli tüccarlar tarafından işletildiğini, ayrıca panayırda temsil edilen ana endüstrilerin her birinin kendine ait bedestenlerinin veya kapalı mekanlarının olduğunu ve buralarda en kıymetli malların yanı sıra çok talep gören; örneğin Rumeli ürünü gibi ucuz kıyafetlerin de satışının yapıldığını bildirmişlerdir. Yine onlardan öğrendiğimize göre, İsviçre ve İngiltere tarafından doğu pazarları için üretilen ve Türkiye'ye ihraç edilen ve Zile'deki Ankara çarşısı olarak adlandırılan yerde de satılan çok ucuz tekstil ürünleri, alıcılar tarafından rağbet görmektedir. Halepli tüccara ait bir dükkanda ise Fransa menşeli bir tekstil ürününün satışı yapılmaktadır. Ayrıca yerli üretim ürünü kumaşlar elde dokunduğu için yapısında düzensizlikler sergilemektedir. İthal kumaşlar ise tekstil fabrikalarında mekanik olarak üretildiği için böyle bir durumla karşılaşmamaktadır (Perrot, 1864, s. 459-461).

Perrot ve Guillaume, panayırdaki ticareti geçmişte ve tanık oldukları dönemde olumsuz etkileyen naoh gelişmelerden de bahsetmişlerdir. Bu şekilde öğrendiğimize göre on yıl önce, yani 1851 yılında, panayırın başlama tarihinden sadece birkaç gün önce, büyük miktardaki ticari mal henüz ambalajları açılmamış bir vaziyette hanlarda bekletilirken neredeyse tüm çarşı yanmış ve ticari açıdan büyük bir zarar yaşanmıştı. Zira malların bir kısmı yanıp yok olmuş, ancak daha da büyük bir miktarı bu yangın faciasından istifade etmek için buraya üşüşen kasabanın ve çevrenin bir kısım kötü ve harami karakterli sakinlerince yağmalanmıştı. Bu duruma müdahale etmesi gereken polis ise Türkiye'nin hemen her yerinde olduğu gibi burada da son derece ihmalkar davrandığı için zarar ve ziyanın önüne geçilememişti. Şimdi, yani 1861 yılındaki durum da aslında o zamankinden çok farklı değildi. Nitekim Zile'de panayır döneminde hala asayiş sorunu vardı. Öyle ki kalabalık sokaklarda, cüzdanları ustalıklı çalan yan kesiciler cirit atmasına ve kavgalar da sıklıkla yaşanmasına rağmen, ortalıkta güvenlik güçleri yoktu. Ayrıca panayırın başlamasından bu yana geçen bir hafta içinde bile, çarşıda satılan malları yağmalayabilmek için birkaç kez çarşayı yakma teşebbüsünde bulunulmuştu. Bununla birlikte doğru insanlar, güvenlik eksikliğinden kaynaklanan bu ortama, aslında yadırgamayacak kadar alışkın oldukları için söz konusu olumsuzluklar, buradakilerin ne huzurlarını kaçırmış ne de gelecek yıl için panayıra gelme planlarını etkilemişti. Dolayısı ile 1861 yılı Zile panayırında satışların az olması ve herkesin bu durumdan şikayet etmesinin nedeni; buradakiler tarafından, bahsedilen olaylarla değil, dünya genelinde ekonominin kötü olması, ülke genelinde ise nakit para darlığı ve Mart 1862'de ilan edilecek olan zorunlu değişimle tüm imparatorlukta kağıt paranın tedavüle sokulacak olmasından kaynaklanan ticari kaygıyla açıklanmıştır (Perrot, 1864, s. 463-464).

Perrot ve Guillaume'ın verdiği bilgiler, Zile Panayırı'nda ticaretin dışında, panayır eğlencesi olarak düzenlendiği anlaşılan cirit oyununun da icra edildiğini ortaya koymaktadır. Böylelikle bu ata sporumuzun şehrin eteklerindeki geniş bir alanda ve on beş ya da daha fazla binici arasında oynandığını; ancak bu asil oyunun yirmi beş ya da otuz yıl öncesine göre oldukça yozlaşmış olduğunu, zira şimdilerde, yani 1861 yılında atlı sayısının daha düşük, oyuncuların performanslarının daha kötü olduğunu, oyunun ise atlılar arasında daha az sert bir şekilde geçtiğini, eskiden ise söz konusu spor etkinliğinin yaklaşık elli yetenekli atlının ağır ve keskin cirit değneklerle birbirlerinin kanını akıtacak kadar sert vuruşlar yaptığı bir oyun şeklinde oynandığını öğreniyoruz. Perrot ve Guillaume, bu oyunun icrasındaki bozulmayı, Türkiye'de eski geleneklerin yok olmaya başlaması ve yerini reformla ortaya çıkan Batı özentili yeni kültürel unsurların almasıyla ilişkilendirmiştir (Perrot, 1864, s. 466).

Perrot ve Guillaume, Zile Panayırı'nın düzenlenme tarihiyle ilgili olarak da değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Onlara göre böyle bir panayır için kış mevsiminin başlangıcı olan aralık ayının seçilmesi özellikle, hayvanlar için barınak bulunmayan ve yağmur yağar yağmaz yolların kötü hale geldiği ve ıssızlaştığı bu ülkede uygun olmayan bir tarihti. Zira söz konusu zaman diliminde havalar soğuduğu ve yağışlar başladığı için ulaşım imkanları hayli zorlaşmaktaydı. Söz konusu araştırmacılar, yolların 1861 yılındakinden daha iyi ve bakımlı olduğu bir zamanda bile tüccarların hayvanlarını ve mallarını taşımak için yılın bu zamanını tercih etmek istemeyeceğini vurgulayarak, panayır için böyle bir tarihin belirlenmesinin kadim bir dini arka planla ilgili olabileceğini düşünmüşlerdir. Bu bağlamda, dini etkinliğin ticari olandan önce geldiği, yani Zile Panayırı'nın kutsal bir ziyaretle ilgili olarak doğmuş olduğu kabul edildiğinde, panayırın düzenlenme tarihindeki bariz anormalliğin açıklanabileceğini, zira dini bir festival söz konusu olduğunda, zaman seçimini başka birtakım nedenlerin belirlediğini, belki de bu panayırın başlangıçta bir kış gündönümü festivali olduğunu belirtmişlerdir (Perrot vd. 1872, s. 378).

4 Nisan 1900 yılında Zile'ye, buradaki arkeolojik kalıntıları ve epigrafik buluntuları tespit edip, kayıt altına almak için gelen Belçikalı arkeolog ve tarihçi Franz Cumont ve kardeşi Eugène Cumont, tarihsel geçmişine de değinerek Zile Panayırı'ndan şu şekilde bahsetmişlerdir:

“Zile'ye hangi taraftan girilirse girilsin, şehirde doğuya doğru yükselen ve eski bir kalenin sur duvarlarıyla taçlanan bir tepecik göze çarpıyor. Ovanın ortasında izole edilmiş bu tepede, bir zamanlar Pers kralları tarafından ulusal tanrıları Anaïtis (Anāhita), Omanos (Vohu-Mano) ve Anadates'e adanmış ünlü bir tapınak bulunuyordu. Çok sayıda hierodul¹² tarafından hizmet verilen gösterişli bu tapınakta, her yıl, Babil kökenli olduğu şüphe götürmeyen Sakaea adında büyük bir festival kutlanırdı. Bugün hala Aralık ayının ilk iki haftasında düzenlenen çok önemli bir panayır, belki de antik Panegyria'nın (panayırın) bir dönüşümüdür” (Cumont vd. 1906, s. 188).

Değerlendirme ve Sonuç

Kadim bir şehir olan Zile'nin kadim bir geleneği olarak karşımıza çıkan Zile Panayırı'nın tarihsel arka planına dair ilk görüşler, Zile'yi ziyaret eden bazı seyyahlardan gelmektedir.

1843 yılında Zile'ye gelen C. Texier, buradaki panayır ile Sakaia'yı, yani Anaïtis'le ilişkili dini festivali irtibatlandırmıştır. Böylelikle de bu konuda ilk görüş bildiren araştırmacı seyyah olmuştur. İkinci görüş, 1858 yılında A. D. Mordtmann'dan gelmiştir. Mordtmann, Zile'nin hem

¹² “Kutsal köle” anlamına gelmektedir. Bunlar, tapınağın hizmetinde çalışan erkek ve kadınlardan oluşmaktadır.

adında ve hem de Sakaia'nın bir devamı olan panayırında tarihi geçmişini hala yaşattığını ve bunun eski geleneklerin günümüze kadar korunmasıyla ilgili hayranlık uyandıran bir durum olduğunu belirtmiştir. Üçüncü ve en kapsamlı görüş, bahsettiğimiz diğer iki seyyahın farklı olarak 1861 yılında Zile Panayırı'nın yapıldığı zamanda burada bulunan G. Perrot ve E. Guillaume tarafından dile getirilmiştir. Söz konusu seyyahlar, Zile'de Aralık ayında düzenlenen panayırı, Zela'nın Antik Çağ'da önemli bir dini merkez olmasından geriye kalan bir gelenek gibi görmüşler ve mevsim olarak uygun olmayan bir zamanda panayırın yapılmasını da dini bir festival, belki de bir kış gündönümü festivali olarak ortaya çıkmasına bağlamışlardır. Ayrıca dini bir festival olsa bile, bu etkinliğin inançlıların yanı sıra tüccarları da çekmiş olması gerektiğini, dolayısı ile ticari bir yönünün de olduğunu ifade etmişlerdir. Bu konuyla ilgili son açıklamayı yapan seyyahlar, Cumont kardeşlerdir. 1900 yılında, panayır zamanında olmasa bile Zile'yi ziyaret eden Cumontlar, Zile Panayırı'nın, Anaïtis tapınağında kutlanan Babil kökenli Sakaia adlı antik festivalin dönüşüme uğramış bir hali olabileceğini belirtmişlerdir. 1990'lı yıllardan itibaren Zile ile ilgili olarak yapılan Türkçe bazı yayınlarda da (Özçağlar, 1996; Şahin, 2013; Girgeç, 2008-2009; Belge, 2022) Zile Panayırı ile Sakaia Festivali arasında bir ilişki olduğuna yüzeysel bir şekilde değinildiği görülmektedir. Bütün bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere, söz konusu iki gelenek arasında bir bağlantı olduğu konusunda ortak bir kanı vardır. Ancak bahsedilen tüm bu yayınlarda, iddia edilen önerinin dayanaklarıyla ilgili olarak herhangi bir izahat yapılmamıştır. Dolayısı ile söz konusu açıklamalar, sadece bir düşünce olmanın ötesine geçememişlerdir.

Bu çalışmada, yukarıda bahsedilen konunun dayanaklarını ortaya çıkarma ve böylelikle de bu meseleyi bilimsel bir temel üzerine oturtma amacıyla, günümüzdeki Zile Panayırı ile kökeni olarak görülen Zela'daki Antik Çağ Sakaia Festivali arasında bir bağlantı olup olmadığı, varsa da nasıl bir bağlantı ve benzerlik olduğu hususu, bu festivalin Zela'da ortaya çıkışından itibaren sorgulanmıştır.

Zela'daki Sakaia Festivali'ne dair ilk bilgiyi Strabon vermektedir. Aynı zamanda Strabon, Zela'da bu festivali gördüğü düşünülen tek antik yazardır ve bu konu hakkında bilgi veren antik yazarlardan Hesykhios, Stephanus ve Eustathius'un da bilgi kaynağı gibi gözükmektedir.

Strabon'un, Zela'daki Anaïtis rahipleri tarafından nesilden nesile aktarılan bir tapınak efsanesiyle ilgili olarak naklettiği anlatılar (Saprykin, 1989, s. 125) hem buradaki Anaïtis tapınağı'nın kuruluşuna hem de bu tapınakla bağlantılı dini bir kutlama olarak karşımıza çıkan Sakaia'nın doğuşuna ışık tutmaktadır. İki farklı versiyonu olan bu efsaneden anlaşıldığına göre Sakaia Festivali, Zela yakınlarında Sakalar'ın Persler'e karşı elde ettikleri askeri başarıyı ve ganimetleri, bol yemekli ve şaraplı bir festival şeklinde ve kendilerinden geçmiş bir halde kutladıkları sırada, Pers generallerinin ya da büyük Kyros'un bir gece baskını ve savaş hilesiyle onları yenilgiye uğratmaları ve sonrasında bu zaferi, tanrıçaları Anaïtis'in yardımıyla kazandıklarına inandıkları için bugünkü Zile Kalesi Höyüğü'ne karşılık gelen Semiramis Tepesi üzerinde ona bir tapınak inşa etmeleri ve o zafer gününü de söz konusu tanrıçaya bir festival olarak adanmalarıyla bağlantılı olarak ortaya çıkmıştı. Persler tarafından bu festival, Sakalar'ın geceleyin baskın yedikleri sıradaki durumlarını canlandırır şekilde, onlar gibi giyinmiş ve onlar gibi şarapla zil zurna sarhoş olmuş ve ahlaksız davranışlar sergiler bir halde, bir gece ve gündüz boyunca kutlanıyordu.

Yukarıda anlatılan bilgiler ışığında; Anaïtis'le doğrudan ilişkili ve ona adanmış olan Sakaia Festivali'nin, MÖ 547/546 yılında Kyros'un, Lydia Krallığı'nı ele geçirmek üzere düzenlediği Küçük Asya seferi sırasında Sakalar'a karşı elde ettiği zaferle bağlantılı dini bir Pers festivali olarak

Zela'da başlatıldığını söyleyebiliriz. Böylelikle Strabon'un verdiği bilgilerden festivalin ne zaman başlamış olduğu ortaya çıkmakla birlikte ne zaman kutlandığını belirleyebilmek mümkün değildir. Ancak bu seferin kış aylarına doğru yapıldığı (Holland, 2007, s. 13) bilinmektedir.

Babilli rahip Berossus'tan, Sakaia Festivali'yle ilgili bilgi paylaşan Athenaeus, Babil'de kutlanan Sakaia Festivali'nin Temmuz-Ağustos aylarına tekabül eden Loos ayının on altıncı gününde başladığını ve beş gün boyunca devam ettiğini ve bu süre zarfında efendilerin köle, kölelerin ise efendi gibi davrandığını ve ayrıca kölelerden birinin kral gibi giydirilerek onun yerine geçirildiğini aktarmıştır. Dion Khrysostomos, söz konusu festival sürecinde yaşanan ve kralın yerine geçirilen köle ile ilgili bu ters hiyerarşi durumunu daha ayrıntılı bir şekilde anlatmış ve bunun bir Pers geleneği olduğunu belirtmiştir. Dolayısı ile söz konusu antik yazarlar, Zela'daki değil, Babil'deki Sakaia Festivali'nden bahsetmişlerdir. Bu bilgilerden Sakaia Festivali'nin Babil'de ilk kez ne zaman kutlanıldığına dair bir ipucu elde edilememekle birlikte, bu festivalin Persler tarafından ancak, MÖ 539'da şehir işgal edildikten sonra Babil'e getirilmiş (Nollé, 2012, s. 140), böylelikle de yaklaşık iki yüzyıllık Pers yönetimi sırasında Pers bayramlarının orada kutlanmış ve bilindik hale gelmiş olabileceği düşünülmüştür (Boyce vd. 1991, s. 290).

Sakaia Festivali'nin Zela'da ve Babil'de ortaya çıkma tarihlerine bakıldığında, ikincisinden önce ilkinde kutlanmış olma ihtimalinin daha yüksek olduğu rahatlıkla görülebilmektedir. Bu da söz konusu festivalin Babil kökenli değil, Zela kökenli olduğuna işaret etmektedir. Zaten bu festivalin adının, kutlanma şekliyle uyuşması da Zela örneğinde karşımıza çıkmaktadır. Sakaia Festivali'nin orijinal formunun Zela'da yaşatıldığını, Babil'deki versiyonunun ise oranın dini ve kültürel geleneğine göre uyarlanmış hali olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca, aşağıda bahsedeceğimiz gibi Sakaia Festivali ile Zerdüştler'in kutladığı Âbângân Festivali arasındaki benzerlikler de söz konusu festivalin hem Zela hem de Pers kökenli olduğunu teyit etmektedir.

Zela'daki Sakaia Festivali ile bazı festival ve destanlar arasında birtakım benzerlikler tespit edilmiştir. Gurşamaşşa kentinde, tanrı Yarriş onuruna düzenlenen Hitit Dönemi'ne ait bir sonbahar festivalinde canlandırılan ve Hattiler'le Maşalılar arasında geçen bir ritüel savaş oyununun Hattiler'in zaferiyle neticelenmesi ve bu galibiyetin söz konusu tanrının yardımıyla kazanıldığına inanıldığı için Maşalılar'dan alınan bir esirin onun tapınağına bir hizmetkar olarak sunulmasıyla ona karşı minnettarlığın gösterilmesi ve söz konusu zaferin de bir ziyafet ve dansla kutlanması, Sakalar'la Persler arasındaki savaşı ve bu savaşın Persler'in zaferiyle sonuçlanması neticesinde ortaya çıkan Anaïtis'le bağlantılı Sakaia Festivali'ni çağrıştırmaktadır. Herodot'un anlattığı Sakalar'a ait Tomris Destanı'ndaki savaşla; Strabon'un anlattığı, Sakaia Festivali'nin kökenini oluşturan savaşın ikinci versiyonu arasında kayda değer paralellikler vardır. Nitekim, her iki savaş da Kyros ile Sakalar arasında geçmektedir. Her iki savaşta da Sakalar'a karşı Persler tarafından aynı savaş hilesinin uygulandığı görülmektedir. Bu hile, savaş sırasında Persler'in kamplarını bir ziyafet sofrası ve şarapla donatılmış şekilde bırakarak sahte bir kaçma ile Sakalar'ı bu kampa çekme, buradaki şarapla kendilerinden geçmelerini bekleyerek uygun anı kollama ve bunun oluşmasıyla da ani bir gece saldırısıyla Sakalar'ı kolay bir lokma olarak yutma taktiğidir. Zela'da bu taktikle Persler, Sakalar'ın hepsini ortadan kaldırmış ve böylelikle de kesin bir zafer elde etmiş, Saka topraklarında ise Sakalar'ın bir kısmı yok edilebilmiş, sonrasında Persler'le Sakalar arasında gerçekleşen büyük savaşta Persler yenilmiş, Kyros da öldürülmüştür. Bu anlatılanlar bağlamında, Zela'nın intikamının Sakalar tarafından kendi yurtlarında alındığı söylenebilir.

Sakaia Festivali'nin tarihsel arka planı olarak karşımıza çıkan Zela'daki Saka-Pers savaşıyla, Danişmend Gazi Destanı'nda anlatılan Bizanslılar'la Danişmentliler arasında gerçekleşen Karkariyye (Zile) Savaşı arasında da bazı benzerlikler vardır. Karşılaştırdığımız iki savaş, şarapla kendinden geçmiş düşman askerlerinin bir gece baskınıyla kılıçtan geçirilmesi suretiyle ve Tanrı'nın inayetiyle kazanılması gibi unsurlar açısından birbiriyle benzerlik göstermektedir. Ayrıca bu destanın, mekânsal açıdan da Sakaia ile ortak bir yönü vardır. Dolayısı ile bu yerleşmenin efendileri zamanla değişse bile, söz konusu geleneği ideolojik arka plan olarak besleyen antik efsanenin, burada yaşayanların belleklerinde yaşamaya devam ettiği, ancak buranın yeni sakinlerinin dini inanışına göre onlar tarafından yeniden şekillendirildiği anlaşılmaktadır.

Zela'daki Sakaia Festivali ile Zerdüşt Festivali olarak kutlanan Âbângân arasındaki benzerlikler ise şimdiye kadar karşılaştırdığımız örneklerle göre en dikkat çekici olanıdır. Her şeyden önce söz konusu festivaller, bir Pers festivalidir ve aynı zamanda su, bereket ve zafer tanrıçası Anâhitâ/Anaîtis'le ilgilidir. Ayrıca her ikisinin festival olarak kutlanmasının tarihsel arka planında, Persler'in Sakalar'a karşı kazandığı bir zafer yatmaktadır. Dolayısı ile söz konusu festivallerin kutlama tarihinin başlangıcı aslında o zafer gününe işaret etmektedir. Âbângân'la ilgili olan örnekte bu durum, Fars Edebiyatı'nda şu şekilde dile getirilmiştir: "Ve Efrâsyâb'ı yenilgiye uğrattıkları o gün... Acem, o zulüm ve işkenceden kurtuldu. O ay Âbân ayı ve o gün Âbân günüydü. ...Getir üzümün suyunu, Âbân ayıdır..." (Yıldırım, 2008, s. 14). Bu bağlamda, Zela'daki Sakaia Festivali'nin ne zaman kutlandığı bilinmemekle birlikte Âbângân'ın, Anâhitâ'ya adanmış bir ay adı olan ve kökeni Akhaimenid Dönemi'ne kadar uzanan Âbân ayının Âbânruz olarak adlandırılan 10. gününde kutlandığı bilinmektedir. Bu ay, İran takviminde yılın 8. ayı, sonbahar mevsiminin ise 2. ayıdır. Söz konusu takvime göre, 30 gün çeken Âbân ayının 23 Ekim'de başladığı (Çağatay, 1978, s. 127) göz önünde bulundurulduğunda, bahsedilen bayram gününün 1 Kasım'a denk geldiği görülmektedir. Âbân ayında, şarap içmenin yaygın bir gelenek olarak karşımıza çıkması, Sakaia Festivali'ndeki benzer durumu akla getirmektedir. İki kutlama arasında bu açıdan da bir paralellik vardır. Söz konusu iki festival arasında tespit edilen bütün bu benzerlikler Âbângân'ın, Sakaia Festivali'yle bağlantılı bir kutlama olduğunu ortaya çıkarmıştır ve bu da bize bu festivalin ne zaman kutlanmış olduğuyla ilgili olarak son derece önemli bir ipucu vermiştir. Dolayısı ile Anâhitâ'ya adanmış ve Persler'in "Zafer Bayramı" olarak tanımlanabilecek olan Sakaia Festivali'nin Zela'da, yine bu tanrıçaya adanmış bir ay ve günde, yani 23 Ekim'de başlayan Âbân ayının, 1 Kasım'a denk gelen Âbânruz gününde kutlanmış olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu ay ve günün bu tanrıçaya adanması da muhtemelen, Persler'in Zela'daki Saka Zaferi'yle ilgili olmalıdır. Ortaya çıkan bu sonuca dair öneri doğru olarak kabul edildiğinde, söz konusu zaferin de bu tarihte, yani Kasım ayının başında kazanılmış olduğu söylenebilir. Yukarıda bahsettiğimiz Kyros'un MÖ 547/546 yılındaki Küçük Asya Seferi'nin kış aylarına doğru yapıldığı bilgisi, bu öneriyle örtüşmektedir. Bu bağlamda, Zela muhtemelen Persler'le Lydialılar arasındaki ilk karşılaşma olan Pteria Savaşı'ndan sonra ve Lydia Krallığı ele geçirilmeden önce Pers hakimiyeti altına alınmış olmalıdır.

Zela'da, Sakaia Festivali'nin 1 Kasım'da başlamış olduğuyla ilgili olarak tespit etmiş olduğumuz bu tarih, Zileli alim Arif Kılıç'ın Zile Tarihi hakkında Çağiltı Dergisi'nde yazmış olduğu bir makalesinde aktarılan ve kaynağı 14. yüzyıla tarihlenen çok eski bir eser olduğu düşünülen¹³

¹³ Kılıç, bu makaleyi yazarken tercümesini yaptığını, ancak sonrasında fareler tarafından sayfaları yendiği için yok olduğunu söylediği, 600 yıl öncesine ait Zile Tarihi'yle ilgili eski bir eserden istifade ettiğini belirttiği için aktardığı

şu bilgiyle birebir uyuşmaktadır: ...Senenin Kasım ayının ilk gününden başlayarak bir ay müddetle her taraftan kasabanın (Anaïtis) mabedini ziyarete gelirlerdi. Bu ziyaretler kasabamızda ticarî inkişafa sebep olmuş ve seneler, hatta asırlarca Zile Panayırı şeklinde devam etmiştir (Kılıç, 1961, s. 8). Kılıç'ın bu açıklamasından, Anaïtis tapınağıyla kastedilenin aslında bu tanrıça ve tapınağıyla bağlantılı Sakaia Festivali olduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı Dönemi'nde ve 19. yüzyılda Zile'yi ziyaret ederek burada kurulan panayırın ne zaman yapıldığına dair bilgi veren seyyahların açıklamaları da Sakaia Festivali'nin günümüzdeki uzantısı olarak karşımıza çıkan Zile Panayırı'nın normalde Kasım ayında kutlandığını göstermektedir. Bu bağlamda Suter, 1838 yılındaki Zile Panayırı'nın Kasım ortasında başladığını ve 15-20 gün kadar sürdüğünü, Stevens da bu panayırın 1839'da 15 Kasım'da başladığını, ancak 1840 ve 1841 yıllarındaki panayırın başlama zamanının bayram nedeniyle Aralık ayına kaydırıldığını bildirmiştir. Bu konuyla ilgili olarak sırasıyla Mordtmann, Perrot ve arkadaşı Guillaume ile Cumontlar'ın verdiği bilgilerden anlaşıldığına göre, 1858, 1861 ve 1900 yıllarındaki panayır- lar da normal başlama zamanından farklı olarak Aralık ayının başında başlayacak ve iki hafta sürecek şekilde düzenlenmiştir.

Zile Panayırı hakkında bilgi veren Osmanlı Dönemi arşiv kayıtları, bu panayırın her sene Rumi Takvimle "Teşri-i Sani'nin 10'unda"¹⁴, Miladi Takvimle "Kasım'ın 22'sinde" başladığını bildirmektedir. Yine Miladiye çevirerek söyleyecek olursak 1872, 1888-1890 ve 1892 tarihli bu belgeler, söz konusu panayırın 15 gün ya da 30 gün boyunca sürdüğünü belirtmektedir (Girgeç, 2009, s. 125; Belge, 2022, s. 2552).

Cumhuriyet Döneminde, Zileli yazar Mustafa Necati Sepetçioğlu, çocukluğunda şahit olduğu ve muhtemelen 1940'lı yılların ilk yarısına tekabül eden bir zaman dilimiyle ilgili olarak¹⁵ Zile Panayırı'na dair anılarını anlatırken, bu panayırın Ekim ayının sonunda başladığını ve 10-15 gün kadar sürdüğünü aktarmıştır (Sepetçioğlu, 2006, s. 200-201). Dolayısı ile bu dönemde panayır, Ekim ayının son haftaları ile Kasım ayının ilk haftaları arasını kapsamıştır. Ancak bu panayır tarihi, soğuk ve yağışlı havalardan başladığı bir döneme denk geldiği için iklim şartlarının olumsuz etkilerini azaltmak amacıyla, panayır takviminde zamanla değişikliğe gidilerek, Zile Panayırı'nın düzenlenme tarihi Ekim ayının ilk haftalarına kaydırılmıştır (Girgeç, 2008, s. 28). 2024 yılında söz konusu organizasyon, 1-20 Ekim tarihleri arasını kapsayacak şekilde düzenlenmiştir. Böylelikle Zile Panayırı'nın günümüzdeki başlangıcı olan 1 Ekim ile, Antik Çağ'daki kökeni olan Sakaia Festivali'nin başlama tarihi olarak önerdiğimiz 1 Kasım arasında bir aylık bir zaman farkının olduğu ve bu farkın geriye doğru alınma şeklinde gerçekleştiği tespit edilmiştir. Söz konusu iki gelenek arasında hem mekânsal bakımdan hem de kutlanma ya da düzenlenme tarihi açısından bir bağlantı olduğu görülmektedir. Aslında panayır için uygun olmayan bir zamanın seçilmesinin arka planında ise kazanılmasını tanrıçaları Anāhitā'ya bağladıkları, Persler'in Zela'da Sakalar karşısında elde ettikleri zafer ve bu zaferin kazanıldığı gün yatmaktadır.

bilginin kaynağının, adını ve müellifini belirtmediği söz konusu eser olabileceği ifade edilmiştir (Girgeç, 2008, s. 18, dipnot 5).

¹⁴ Bu ifade, Zela'daki Sakaia Festivali'nin kutlama tarihi olarak tespit ettiğimiz "Aban ayının 10'unu" çağrıştırmaktadır.

¹⁵ İlk baskısı 1999 yılında yapılan "Dünden Bugüne ve Yarına" adlı eserinin "Haşhaştan Ekmeğe" başlıklı bölümünde, 1932 doğumlu olan Sepetçioğlu 50-60 yıl öncesinden bahsettiğini dile getirmiştir (Sepetçioğlu, 2006, s. 197). Bu açıklamadan hareketle böyle bir çıkarımda bulunulmuştur.

Zela'daki Sakaia Festivali'nin ne zaman başlamış ve ne zaman kutlanmış olduğuyla ilgili olarak buraya kadar verdiğimiz bilgilere dayanarak, bu festivalin ilk kutlanma tarihinin MÖ 547/546 yılının 1 Kasım'ı olduğunu ve zamanla Zile adını alan bu yerleşmede panayıra dönüşerek, süresinin Osmanlı Dönemi'nde 15-30 gün, Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yüzyılında 10-15 gün ve günümüzde de 20 gün sürecek şekilde uzadığını söyleyebiliriz. Dolayısı ile dini bir nitelik taşıyan söz konusu festival, zaman içerisinde değişime ve dönüşüme uğrayarak, ticari bir karakter sergileyen Zile Panayırı haline gelmiştir. Bu bağlamda Zela'da, Persler tarafından dini bir zafer kutlaması olarak başlatılan, Pontos ve Roma dönemlerinde de aslına uygun bir şekilde sürdürülen Sakaia Festivali'nin, Hristiyanlığın MS 4. yüzyılın başlarından itibaren belirgin bir şekilde burada ortaya çıkmasıyla (Dalaison vd. 2009, s. 12) içerik olarak ilk kez değişime uğramaya başladığı ve bu dönemde pagan dini özelliğini kaybederek yerini söz konusu yeni inancın ruhuna uygun bir festivale bıraktığı ve buranın Roma'dan sonra Bizanslılar'ın hakimiyeti altına girmesiyle de bu devletin himayesinde festivalin gerçekleştirildiği düşünülebilir. Bu festivalin, ikinci büyük değişimi ise sırasıyla Danişmentliler ve özellikle Selçuklular Dönemi'nde yaşadığı, böylelikle Türk-İslam geleneğinin söz konusu festivali yeniden şekillendirdiği ve bu süreçte ticari yönünün ön plana çıkarak günümüzdeki Zile Panayırı'nın en erken görünümünün ortaya çıktığı da önerilebilir. Ayrıca, Özçağlar'ın belirttiği gibi Türkler zamanında bu panayır kapsamında cirit oyunları, at yarışları düzenlenerek ve pehlivan güreşleri gerçekleştirilerek zengin bir kültürel ortam da oluşturulmuştur (Özçağlar, 1996, s. 158).

Bizanslı Stephanus'un, Zela'yı Sakaia Festivali'nin yapıldığı yer olarak belirten ve Antik Çağ'la ilgili olduğu anlaşılan kısa açıklamasının dışında, Sakaia Festivali'nin Bizans Dönemi'ndeki durumuna dair, bu dönem kaynaklarında bir bilgiye rastlanmamıştır. Selçuklu Dönemi'nde de kayıtlarda, Zile'deki panayırın varlığı hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir. Ancak, bu dönemde söz konusu yerleşmenin, pazar ya da panayır alt yapısına sahip önemli bir ticaret merkezi olduğuna ilişkin kanıtlar mevcuttur. Zile'de, 1228 yılına tarihlenen bir Selçuklu hanının varlığını, ondan geriye kalan bir kırık kitabe ortaya koyarken, söz konusu han gibi 13. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilebileceğini önerdiğimiz bir uzun çarşının olması da bu dönemde burada çok sayıda dükkanın olduğuna ve yoğun bir ticaretin yapıldığına işaret etmektedir. Selçuklu Devleti 13. yüzyılda, ticareti geliştirme politikası kapsamında, önemli ticaret yolları üzerinde bulunan Zile'de bir han inşa edip, buradaki çarşuyu genişletirken, aynı zamanda Zile'nin yakın çevresinde yine böyle rotalar üzerinde, 1238 yılında, günümüzdeki Tokat-Pazar ve Amasya-Ezine Pazar yerleşmelerinin kökenini oluşturan kervansaraylar ve bunlarla bağlantılı pazarlar ya da panayırlar da kurmuştur. Bu bağlamda, Zile'nin çevresinde kurulan bu pazar ve panayırların rol modeli, daha köklü bir tarihi ve ticari geçmişe sahip olduğu bilinen Zile ve dolayısı ile burada varlığını devam ettirdiğini önerebileceğimiz panayır olmalıdır. Nitekim, Zile Panayırı'nın Osmanlı Dönemi'nde Tokat (Doğan, 2011, s. 41-42) ve Amasya (Belge, 2022, s. 2547-2548) panayırlarının açılması için ilham kaynağı olduğu veya örnek gösterildiği bilinmektedir.

Osmanlı Dönemi'nde, Zile Panayırı'nın varlığına dair ilk kanıtlara 19. yüzyılın ilk yarısına ait belgelerde rastlanılmaktadır. Bu konuyla ilgili en eski Osmanlı arşiv belgesi, Zile Panayırı'na benzer bir panayırın Tokat'ta kurulmasına izin verildiğini bildiren 1828 tarihli bir fermanıdır. Bununla birlikte söz konusu panayırın varlığını bu tarihten daha da erkene çeken bilgi, Zile'yi panayır zamanında ziyaret eden R. W. Stevens'dan gelmektedir. Stevens, 1840 yılındaki panayır ile ilgili gözlemlerini paylaşırken, panayır döneminin ticaret açısından ne kadar sönük geçtiğini, tüccarların bu konuyla ilgili duygu ve düşüncelerini de aktararak belirtmiştir. Böylelikle, Zile Panayırı'na 25 yıldır iştirak etmekte olan tüccarların, daha önce hiç bu kadar az alışverişin

yapıldığı bir dönem yaşamadıklarını bildirmiştir. Bu açıklamadan da aslında söz konusu panayırın erken tarihinin 1815 yılına kadar geriye çekilebileceği ortaya çıkmaktadır.

Zile Panayırı Osmanlı Dönemi'nde, normalde 15 gün, istisnai durumlara bağlı olarak da 30 gün kadar devam eden panayır süresi ve bu sürede gerçekleşen ticaret hacmi bakımından Anadolu'nun beş büyük panayırından (Belge, 2022, s. 2541) coğrafi kapsamı açısından ise ulusal statüdeki yedi panayırdan birisi olarak gösterilmiştir (Şen, 1996, s. 11). Ancak söz konusu panayırın aslında ulusal değil uluslararası nitelikte bir panayır olduğunu 19. yüzyılda Zile'ye gelerek bu konu hakkında bilgi veren seyyahların açıklamaları ortaya koymaktadır. Nitekim, bunların ilki olan Suter, bu panayıra sadece Anadolu'dan değil, Suriye'deki Halep gibi ticaret şehirlerinden de çok sayıda tüccarın geldiğini, böylelikle panayıra katılanların sayısının 40.000-50.000'i bulduğunu, bu yüzden de Zile'nin bu dönemde çok kalabalık bir misafir topluluğunu ağırladığını bildirmiştir. Suter'in verdiği bilgilerden, Zile'nin kendi nüfusunun birkaç katı kadar tüccarı panayırına çekmeyi başarmış olduğu anlaşılmaktadır.

Stevens ve Mordtmann'ın yanı sıra, Perrot ve arkadaşı Guillaume da Zile Panayırı'nın uluslararası ölçekte bir panayır olduğunu teyit etmişlerdir. Zira Stevens, panayıra iştirak edenler arasında İranlı tüccarların olduğundan bahsederken, Mordtmann bu panayırın Asya'nın en meşhur panayırlarından biri olarak Hindistan'dan bile tüccarları çektiğini belirtmiş, Perrot ve arkadaşı Guillaume ise Anadolu'nun en ünlü ve ticari açıdan en hareketli panayırlarından biri olarak söz konusu panayıra, Anadolu'nun yanı sıra Bağdat, Şam ve Halep gibi önemli ticaret merkezlerinden de tüccarların geldiğini kaydetmiştir.

Cumhuriyet Dönemi'nde ulusal bir panayır haline gelen ve günümüzde de bu şekilde varlığını sürdüren Zile Panayırı'nın, kökeni olan Sakaia Festivali'nin MÖ 547/546 yılında başladığı ve en son düzenlendiği tarih olan 2024 yılına kadar değişime ve dönüşüme uğramış olmakla birlikte kesintisiz bir şekilde devam ettiği kabul edildiğinde, 2570 yıllık hayranlık uyandıran uzun bir tarihi geçmişe sahip olduğu ve bu yönüyle de Anadolu'nun en kadim panayır geleneğini yaşattığı söylenebilir. Zile'de, Anāhitā/Anaītis tapınımları ve Pers varlığı uzun yıllar önce silinip gitmiş olsa bile, Zile Panayırı olarak varlığını devam ettiren Persler'in Anaītis'e adanmış Sakaia Festivali zamana meydan okumayı sürdürmektedir. Böyle bir geleneğin burada halen yaşatılması, Zile'yi tarihi ve kültürel açıdan özel ve önemli kılmaktadır.

KAYNAKÇA

a-Antik Kaynaklar

- Athen. *Deipn.* = *Athenaeus Naucratis Deipnosophistae*. Volume IV.A-Libri XII-XV. (ed. S. Douglas Olson). Berlin/Boston: Walter de Gruyter. 2019.
- Diod. = Diodorus, Siculus. *Bibliotheca Historica*. I-V. (ed. Immanuel Berker – Ludwig Dindorf – Friedrich Vogel). Leipzig. 1890.
- Dion Chrys. *or.* = Dion Khrysostomos, *Orationes*. 1: Περὶ βασιλείας α'; 2: Περὶ βασιλείας β'; 3: Περὶ βασιλείας γ'; 4: Περὶ βασιλείας δ'; 6: Διογενῆς ἢ περὶ τυραννίδος) = *Dio Chrysostom: Discourses 1-11*. (transl. James Wilfred Cohoon). Cambridge, MA: Harvard University Press. 1932 (The Loeb Classical Library).
- Eust. *Comm. in Dion. Per.* = Eustathius, *Commentarium in Dionysii Periegetae Orbis Descriptionem*. (ed. K. Müller). Geographi Graeci Minores. II. Paris. 1990.
- Hdt. = Herodotos. *Tarih*. (çev. Müntekim Ökmen). Yedinci Baskı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 2011.
- Hes. *lex.* = *Hesychii Alexandrii Lexicon*. (ed. Moritz Schmidt). 1867.
- Steph. Byz. *Ethnika* = *Stephani Byzantii Ethnica*. Volumen I: A-Γ. (ed. M. Billerbeck). Corpus Fontium Historiae Byzantinae. Berlin: Walter De Gruyter. 2006.
- Strabon, *Geographika*. Kullanılan Metin ve Çeviriler: *The Geography of Strabo*. (with an English translation by H. L. Jones). vols. I-VIII. London, New York 1917-1932 (The Loeb Classical Library).
- Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası*. (*Geographika*: XII-XIII-XIV). (çev. A. Pekman). İstanbul. 2000.

b-Modern Kaynaklar

- AINSWORTH, W. F. (1842). *Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia*. II. London.
- ALP, S. (1977). "Maşat Höyük'te Keşfedilen Hitit Tabletlerinin Işığı Altında Yukarı Yeşilirmak Bölgesinin Coğrafyası Hakkında". *Belleten*. XLI/164: 637-647.
- ARDZINBA, V. (2010). *Eskiçağ Anadolu Ayinleri ve Mitleri*. (çev. Orhan Uravelli). Ankara: Kafdav Yayınları.
- ARSLAN, M. (2007). *Mithradates VI Eupator: Roma'nın Büyük Düşmanı*. İstanbul: Odin Yayıncılık.
- BAYKARA, T. (2004). *Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*. İstanbul.
- BELGE, H. (2022). "Osmanlı Taşrasında Bir Büyük Pazar Organizasyonu: Zile Panayırı". *Tarih Okulu Dergisi*. 59: 2541-2568.
- BOYCE, M. – F. GRENET (1991). *A History of Zoroastrianism, III: Zoroastrianism under Macedonian and Roman Rule*. Leiden: Brill.
- CAMMAROSANO, M. (2018). *Hittite Local Cults*. Atlanta.
- CHANLOTIS, A. (2011). "Festivals and Contests in the Greek World", *Thesaurus Cultus et Rituum Antiquorum: Festivals and Contests*. (ed. Antoine Hermay – Bertrand Jaeger). VII. Los Angeles: The J. Paul Getty Museum: 1-43.

- CUMONT, F. – E. CUMONT (1906). *Voyage D'exploration Archéologique dans le Pont et la Petite Arménie*. Studia Pontica II. Bruxelles.
- ÇAĞATAY, N. (1978). "Eski Çağlardan Bu Yana Zaman Ölçümü ve Takvim". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. XXII: 105-138.
- ÇAĞLAYAN, K. T. (2006). "İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre 1841 Yılında Samsun ve Çevresinde Ticaret". *Geçmişten Geleceğe Samsun*, I. Kitap. (ed. C. Yılmaz). Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Yayınları: 283-298.
- ÇAĞLAYAN, K. T. (2007). "İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre Amasya ve Çevresinde Ticaret (1840-1841)". *I. Amasya Araştırmaları Sempozyumu* (13-15 Haziran 2007). 1. Kitap. Amasya: 313-325.
- ÇALIŞKAN, V. (2018). "Türkiye'de Geleneksel Panayırılar: Birbirine Bağlı Bir Sistemde Çözülme ve Kültürel Fonksiyonlarda Kayıplar". *TÜCAUM 30. Yıl Uluslararası Coğrafya Sempozyumu* (3-6 Ekim 2018). Ankara: 1318-1332.
- DALAISSON, J. – B. RÉMY – M. AMANDRY (2009). *Zéla sous l'empire romain: Étude historique et corpus monétaire*. Numismatica Anatolica 4. Bordeaux.
- Dânişmend Gazi Destanı*. (hızl. Necati Demir). 5. Baskı, İstanbul: Niksar Belediyesi Yayınları. 2018.
- De LIGT, L. (1993). *Fairs and Markets in the Roman Empire: Economic and Social Aspects of Periodic Trade in a Pre-Industrial Society*. Dutch Monographs on Ancient History and Archaeology. XI. Amsterdam: J. C. Gieben.
- DOĞAN, M. (2011). *İmparatorluk'tan Cumhuriyete Panayırılar*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- DURMUŞ, İ. (1996). "Massagetler". *Bilig*. 3: 86-91.
- EHELOLF, H. (1925). "Wettlauf und szenisches Spiel im hethitischen Ritual". *Sitzungsberichte der preußischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse*. XXI: 267-272.
- Evliya Çelebi Seyahatnamesi (Günümüz Türkçesiyle)*. III/1. (hızl. Seyit Ali Kahraman – Yücel Dağlı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 2006.
- FUL, Ş. D. (2013). "Antik Dönemde Tokat'ta Tapınım Gören Kültler". *Tokat Sempozyumu Bildirileri (01-03 Kasım 2012 Tokat)*. III: 89-108.
- GARSTANG J. – O. R. GURNEY (1959). *The Geography of the Hittite Empire*, BIAA Occasional Publications 5. London.
- GİRGEÇ, N. (2008). *Zile Panayırı Üzerine Halkbilimsel Bir İnceleme*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- GİRGEÇ, N. (2009). "Zile Panayırının Halk Bilimi Açısından İncelenmesi", *Tarihi ve Kültürü ile Zile Sempozyumu Bildirileri* (9-12 Ekim 2008). (hızl. M. Yardımcı – M. Ayvalıoğlu) İstanbul: Zile Belediyesi Kültür Yayınları: 122-130.
- GURNEY, O. R. (1975). *The Hittites*, London: Allen Lane.

- HOLLAND, T. (2007). *Persian Fire: The First World Empire and the Battle for the West*. London: Brown Book Group.
- HUBER, I. (2005). *Rituale der Seuchen- und Schadensabwehr im Vorderen Orient und Griechenland: Formen kollektiver Krisenbewältigung in der Antike*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- JACOBS, B. (2013). "Berossos and Persian Religion". *The World of Berossos, Proceedings of the 4th International Colloquium on The Ancient Near East between Classical and Ancient Oriental Traditions* (Durham 7th-9th July 2010). (ed. J. Haubold – G. B. Lanfranchi – R. Rollinger – J. Steele). Classica et Orientalia 5. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag: 123-135.
- KAMALOVA, Z. (2020). "Orta Asya'nın "Bin Şehir Ülkesi": Baktria", *Journal of Old Turkic Studies*. IV/1: s. 39-49.
- KAYAOĞLU, İ. (1981). "Anadolu Selçukluları Devrinde Ticari Hayat". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. XXIV: 359-373.
- KELİMBETOV, N. (2014). *Türk Halklarının Ortak Edebi Eserleri*. (çev. Abdulvahap Kara). İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- KILIÇ, A. (1961). "Zile Tarihi". *Çağlı Dergisi*. I/2. Zile: Zile Kültür Derneği.
- LANGDON, S. (1924). "The Babylonian and Persian Sakaia". *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*. 1: 65-72.
- MORDTMANN, A. D. (1925). *Anatolien: Skizzen und Reisebriefe aus Kleinasien (1850-1859)*. (ed. F. Babinger.). Hannover: Orienbuchhandlung Heinz Lafaire.
- NOLLÉ, J. (2012). "Zum Kult der Anaitis Artemis von Hypaipa und zu einigen Patriatraditionen der torrheischen Kaystertal-Stadt". *Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte*. 62: 127-195.
- OLSHAUSEN, E. (1990). "Götter, Heroen und ihre Kulte in Pontos-Ein erster Bericht". *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt*. II/18.3: 1865-1906.
- ÖZÇAĞLAR, A. (1991). "Kazova ve Yakın Çevresinde Eski Yerleşmeler". *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Coğrafya Bilim ve Uygulama Kolu, Coğrafya Araştırmaları*. 3: 61-78.
- ÖZÇAĞLAR, A. (1996). "Zile'nin Kuruluşu, Gelişmesi ve Bugünkü Fonksiyonel Özellikleri". *Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*. 3: 145-163.
- ÖZERGİN, M. K. (1959). *Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- ÖZERGİN, M. K. (1965). "Anadolu'da Selçuklu Kervansarayları". *Tarih Dergisi*. XV/20: 141-170.
- ÖZSAİT, M. – N. ÖZSAİT (2009). "Arkeolojik Verilerin Işığı Altında Zile", *Tarihi ve Kültürü ile Zile Sempozyumu Bildirileri* (9-12 Ekim 2008). (hızl. Mehmet Yardımcı – M. Ayvalıoğlu). İstanbul: Zile Belediyesi Kültür Yayınları: 228-236.
- PEKCAN YALÇINER, N. (1997). "Zile (Tokat) Bölgesinin Strüktürel ve Jeomorfolojik Özellikleri". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Dergisi*. 5: 69-82.
- PERROT G. (1864). *Souvenirs d'un voyage en Asie Mineure*. Paris.

- PERROT, G. – E. GUILLAUME – J. DELBERT (1872). *Exploration Archéologique De La Galatie Et De La Bithynie: D'une Partie De La Mysie De La Phrygie, De La Cappadoce Et Du Pont Exécutée En 1861*. Paris: Didot.
- REYHAN, E. (2016). "Hitit Kültür Dünyasında Bayram Ritüelleri". *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. XI/16: 89-114.
- RITTER, C. (1858). *Die Erkunde von Asien*. IX/1. Klein-Asie Bergleichende Erdkunde des Halbinsellandes Klein-Asien. Berlin.
- SAPRYKIN, S. J. (1989). "Tempelkomplexe im Pontischen Kappadokien". *Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte*. 4: 119-148.
- SEPETÇİOĞLU, M. N. (1999). *Dünden Bugüne ve Yarına-1*. İstanbul: İrfan Yayınevi.
- SERGUEENKOVA, V. – F. ROJAS (2017). "Persia on Their Minds: Achaemenid Memory Horizons in Roman Anatolia", *Persianism in Antiquity*. (ed. Rolf Strootman – Miguel John Versluys). Oriens et Occidens 25. Stuttgart: Franz Steiner Verlag: 269–288.
- SKENE, J. H. (1853). *Anadol; the Last Home of the Faithful*. London: Richard N. Bentley.
- SØRENSEN, S. L. (2016). *Between Kingdom and Koinon: Neapolis/Neoklaudiopolis and the Pontic Cities*. Geographica Historica-33. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- SÖKMEN, E. (2006). "Komana Pontika ve Zela: Pontos Bölgesi'ndeki Tapınak Devletleri". *Karadeniz Araştırmaları Sempozyum Bildirileri*. Yerleşim Arkeolojisi Serisi (YAS) 1: 119-128.
- STIG, W. (1946). *Feuerpriester in Kleinasien und Iran*. Lund: C.W.K. Gleerup.
- SUTER, H. (1840). "Notes on a journey from Erz-Rum to Trebizond, by way of Shebb-Khaneh, Kara Hışar, Sivas, Tokat, and Şamsun, in October, 1838". *The Journal of the Royal Geographical Society of London*. X: 434-444.
- ŞAHİN, M. (2013). "İlk ve Ortaçağlarda Zile". *History Studies*. V/3: 207-222.
- ŞEN, Ö. (1996). *Osmanlı Panayırları (18.-19.Yüzyıl)*. İstanbul: Eren Yayınları.
- TEKİN, M. – H. UYANIK (2023). "Antik ve Modern Seyyahların Gözünden Tokat'taki Antik Yerleşmeler". *Prof. Dr. Sebahattin Bayram Armağanı: Eskiçağ Tarihi Yazıları*. (ed. Yusuf Kılıç – Remzi Kuzuoğlu – Suzan Akkuş Mutlu – Ömer Kahya). Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları: 587-610.
- TEXIER, C. (2002). *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Coğrafyası*. III. (çev. Ali Suat). Ankara.
- TURAN, O. (1946). "Selçuk Kervansarayları". *Belleten*. X/39: 471-496.
- TUZCU, A. (2013). *Seyahatnamelerde Amasya*. Amasya Belediyesi Kültür Yayınları.
- UZUNÇARŞILI, İ. H. (2003). *Tokat Kitabeleri*. (hzl. Mehmet Mercan – Mehmet Emin Ulu). Ankara.
- WATERMAN, S. (1998). "Carnivals for the élites? The cultural politics of arts festivals". *Progress in Human Geography*. XXII/1: 54-74.
- WINDISCHMANN F. (1856). *Die persische Anahita oder Anaitis*. Abh. der Königlichen Bayerischen Akademie der Wissenschaften 8. München.

YENİ, S. (2022). *Panegyris ve Panegyriarkhes: Helenistik ve Roma Dönemi Anadolu'sunda Tertiplenen Panayırların İdari, Siyasi, Dini ve Ekonomik Boyutları*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

YILDIRIM, N. (2008). "İran Mitolojisinde Su, Su ile İlgili Kutsallar ve Törenler". *Doğu Araştırmaları*. 1: 7-36.

EXTENDED ABSTRACT

While it is widely accepted among locals that the Zile Fair has deep historical roots, some sources suggest it may be linked to the Sakaia Festival of Antiquity. However, until now, no detailed explanation or academic study has been conducted to clarify the nature of this relationship.

This study aims to identify the foundations of this potential connection and to place the issue on a scholarly basis. It investigates the similarities and possible links between today's Zile Fair and the Sakaia Festival in Zela, which is seen as its origin. Key questions include when the Sakaia Festival first emerged, whether it was linked to other festivals, and why it has traditionally been held at a time of year that might not be considered ideal for such an event.

Previous research on the Zile Fair has focused primarily on cultural aspects during the Republican era and on archival documents from the Ottoman period. This article, however, analyzes the festival from its emergence to the present day, focusing on the Sakaia Festival in Zela. In this context, special attention is also given to topics previously underexplored, including the nature of the Sakaia Festival and accounts from travelers who visited Zile during the Ottoman period and documented the fair.

Strabo provides the earliest known reference to the Sakaia Festival in Zela. According to him, the festival was established following a Persian victory over the Saka near Zela. During a celebratory feast involving excessive food and wine, the Persians, led by generals or Cyrus the Great himself, launched a surprise attack and defeated the Saka. Believing the victory was aided by their goddess Anaïtis, the Persians constructed a temple in her honor on Semiramis Hill and dedicated the day of victory to her with a festival.

Based on Strabo's account, the Sakaia Festival can be understood as a religious Persian celebration initiated in 547/546 BCE, in connection with his victory over the Sakas in Zela during Cyrus the Great's campaign to conquer the Lydian Kingdom.

When comparing the origin dates of the Sakaia Festival in Zela and Babylon, it becomes evident that the festival was likely first celebrated in Zela, suggesting it was not of Babylonian origin.

The similarities between the Sakaia Festival and the Zoroastrian festival Âbângân indicate that Âbângân may have been influenced by Sakaia, providing important clues about the timing of the event. Therefore, it is understood that the Sakaia Festival dedicated to Anâhitâ was celebrated in Zela, on Âbân-rûz corresponding to 1 November, of the month Âbân, which begins on October 23.

Based on the above, we can state that the Sakaia Festival was first held on November 1, 547/546 BCE, and gradually evolved into the Zile Fair. Its duration changed over time—from 15–30 days during the Ottoman period, to 10–15 days in the early Republic, and presently lasting around 20 days. Thus, what began as a religious celebration was transformed over time into a commercial fair. Initiated by the Persians as a religious commemoration of victory and contin-

ued authentically during the Pontic and Roman periods, the festival underwent its first transformation with the emergence of Christianity in the early 4th century CE, losing its pagan character and evolving into a celebration in line with the new faith.

The second major transformation occurred during the reigns of the Danishmendids and especially the Seljuks, under whose influence the event was reshaped according to the Turkish-Islamic tradition. In this period, the fair began to emphasize trade, emerging in a form more recognizable today as the Zile Fair.

Assuming that the Zile Fair, rooted in the Sakaia Festival, continued uninterrupted from 547/546 BCE to 2024 CE, it possesses an astonishing history spanning 2,570 years. In this regard, it can be considered the oldest fair tradition in Anatolia. Although the worship of Anahita and Persian influence have long vanished from Zile, the legacy of the Sakaia Festival endures through the modern-day Zile Fair.